

ІНДЕКС 74330

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

9/10 2015

ЮРІЮ МИХАЙЛОВИЧУ КАНИГІНУ

Правління Товариства «Знання» України, знаннівська громадськість, колектив журналу «Наука і суспільство» щиро вітають академіка Української академії інформатики, доктора економічних наук, професора, викладача Університету сучасних знань, лектора, багаторічного активіста Товариства «Знання» України Юрія Михайловича Канигіна з 80-літтям від дня народження.

Громадськість України знає Вас як багатогранного науковця, фахівця-економіста, який зробив великий внесок у справу розвитку теорії і практики інформатики в Україні, поширення історичних, філософських, соціологічних знань, одного з дослідників Біблії як цілісного вчення, талановитого лектора, здібного журналіста і письменника. Широкому загалу добре відомі Ваші книги про роль кібернетики в суспільстві, інформатизації управління, історичні розвідки про витоки Донецького басейну як шахтарського та металургійного краю, Київську Русь, аріїв та багато інших.

Бажаємо Вам, шановний Юрію Михайловичу, міцного здоров'я, подальших творчих успіхів у Вашій невтомній діяльності, поширенні різнопланових знань, служінні Україні.

Щомісячний науково-популярний
і літературно-художній ілюстрований журнал

ЗАСНОВАНО У СЕРПНІ 1923 РОКУ
ЗАСНОВНИК: ПРАВЛІННЯ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» УКРАЇНИ
ВИДАВЕЦЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР
ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

© журнал «Наука і суспільство», 2015

У НОМЕРІ:

- 2 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ:
ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР
ІВАНОВА Л.
П. Чубинський та Київська громада
(60-і рр. XIX ст.)
- 9 **КЕЛЕБЕРДА В.**
Забуті предки
- 19 ПАНТЕОН СЛАВИ УКРАЇНИ
ДУБОВ В.
Достойний вдячної пам'яті нащадків
- 23 **КУШЕРЕЦЬ В.**
На вістрі сучасних знань
- 28 **ОКОЛІТЕНКО Н.**
«Дослухайтесь мови й життя народу...»
- 33 ДОВЖЕНКІВСЬКІ МІСЦЯ УКРАЇНИ
ПРИГОРОВСЬКИЙ В.
Навчався в Глухові...
- 39 КЛУБ ДОПИТЛИВИХ
ГВАРДІОНОВ Б.
Про воду на Планеті й у кометах –
і не тільки...
- 45 8 ЖОВТНЯ –
ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ХОРВАТІЇ
ЩУР Е.
День, що назавше закарбований в історію
і в живу незгасну пам'ять нації
- 48 ДО ВИТОКІВ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
СУРГАЙ О.
Болгарський хутір у Києві
- 51 МУЗИЧНА ВІТАЛЬНЯ
БОХОНОВ Ю.
Ріхтер і Україна
- 54 До 20-річчя «Музичної вітальні»
- 56 НАРОДОЗНАВЧИЙ КУТОЧОК
- 58 НАШ КАЛЕНДАР
- 61 МИСТЕЦЬКА ПАНОРАМА
ЛАМОНОВА О.
Умиротворення й усамітнення:
живопис Оксани Мазур-Посвалюк
- 62 Танці та мандри Ірини Годунової
- 63 Художник Діккенс

Шановні друзі!

Триває передплата на журнал на 2016 рік. Нагадуємо шанувальникам «Науки і суспільства», що журнал можна передплатити у будь-якому найближчому до Вас відділенні зв'язку.

Крім того, оформити передплату можна, скориставшись послугою «Передплата on-line» на корпоративному сайті ДП «Преса» www.presa.ua.

Журнал «Наука і суспільство» і надалі намагатиметься бути цікавим, потрібним людям виданням, активно відповідатиме на всі читацькі запити й побажання (звичайно, найбільш цікаві листи будуть надруковані на його сторінках) щодо тематичного насичення та якості матеріалів.

Індекс видання
74330

Людмила Іванова,
кандидат історичних
наук, професор Інституту
історичної освіти НПУ
ім. М.П. Драгоманова

П. ЧУБИНСЬКИЙ ТА КИЇВСЬКА ГРОМАДА (60-і рр. ХІХ ст.)

Україна посідає особливе геополітичне становище на рубежі двох материкових цивілізацій – на Сході й Заході європейського континенту та їхніх територіальних геополітичних інтересів. Відповідно, феномен України полягав у тому, що вона змушена була століттями відстоювати свій етнополітичний та лінгвістичний простір, культуру, духовність й державність. Ця обставина, зрештою, знайшла своє інтелектуальне відображення в суспільно-політичному житті історичної епохи ХІХ ст., яке відомий український історик І. Лисяк-Рудницький назвав «українським ХІХ ст.». Адже саме тоді почав формуватися модерний цивілізаційний світогляд як європейського, так і українського суспільства, що базувався на визнанні соціальної рівності людей у громадських правах і особистій свободі, у творенні суверенних держав на засадах національних гуманістичних здобутків кожного народу.

«Українське ХІХ століття» сформувало своєрідний фундамент політичного, економічного й морально-психологічного мислення українського соціуму, з яким він живе почасти і тепер. Особливе місце в епоху українського національного відродження у ХІХ ст. посідають 60-і рр. Це був час зламу старих суспільно-економічних відносин, становлення широкої державницької думки у недержавних народів, нових політичних ідей, що втілювались у проєктах, програмах, творчій та практичній діяльності нових поколінь європейської й української молоді, інтелігенції, зокрема, письменства, суспільних діячів тощо. Нова когорта українських інтелектуалів тепер почала гуртуватись у своєрідні об'єднання, котрі діставали назву – Громади. На початку 60-х рр. Громади існували в найбільших містах України – Києві, Полтаві, Одесі,

Чернігові, Харкові, Львові та в столиці Російської імперії – Петербурзі. Практично вони не мали організаційної структури, але об'єднали однодумців, пройнятих спільною ідеєю та працею в ім'я культурного і політичного відродження українського народу.

Найчисленнішою і вагомою по своїй діяльності була Київська Громада. Питання заснування цієї Громади є дискусійним в історіографії, хоча більшість фактів свідчить, що утворення Київської Громади припадає на кінець 1858–1859 рр. Так, за спогадами М. Драгоманова, восени 1859 р., коли він став студентом Київського університету, «то приєднався до «національного гуртка», куди входило 500 осіб разом із вільнослухачами» [б. С. 43.]. Утворилась Київська Громада внаслідок об'єднання студентських Чернігівського і Полтавського земляцтв, що практично протистояли

польським земляцтвам – гмінам – в університеті св. Володимира. Хоча рік заснування цієї Громади не задокументовано, але за свідченням її учасників – В. Синегуба, М. Драгоманова, В. Антоновича – на 1895 р. Київська Громада успішно функціонувала як добре сформована культурно-освітня організація. Зокрема, цікавим фактом є свідчення громадівець Володимира Синегуба на допиті у 1863 р., де він заявив, що «Київське громаднє товариство було засноване висланим на проживання до Онеги студентом Єфименком» [б. Арк. 20 зв.]. Про Петра Єфименка відомо, що він був членом Харківсько-Київського таємного товариства (під назвою Літературне товариство) і за участь у Харкові у студентських заворушеннях у 1858 р., з міркувань безпеки, місцевою владою був переведений до Київського університету. Тут він навчався до квітня 1859 р. – до його від'їзду до Москви. Проте не варто повністю пов'язувати заснування Громади саме з П. Єфименком. По його від'їзді вже з України, студентсько-педагогічна Громада у Києві й надалі, навіть більш успішно, працювала у царині розвитку української мови, літератури й освітянства, тобто переймалась національно-культурними інтересами українства.

Дослідник Громадівецького руху Марко Антонович аргументовано довів, що заснування Київської, як і Чернігівської та Полтавської Громад, варто віднести на кінець 1858–1859 рр. [1. С. 33–34] За переконанням цього ученого, вони розпочали свою діяльність під впливом петербурзьких громадівець, колишніх учасників Кирило-Мефодіївського товариства – М. Костомарова, П. Куліша, В. Білозерського.

Перший з них – М. Костомаров – став ідеологом українського відродження й на багато років визначив головні завдання громадівецького руху: стандартизація української літературної мови у всьому суспільному житті,

утвердження серед широкого загалу освіченої Росії думки про існування української ідентичності, що українці є окремишньою нацією в слов'янському пантеоні народів.

А для цього він передбачав науково обґрунтувати самостійність «історичного процесу України, відмінного від російської історії та виокремити український національний характер, що є фундаментом для творення національної структури суспільства, а згодом і держави, в нову модерну епоху. Особливу роль у вирішенні всіх поставлених завдань М. Костомаров надавав поширенню в Україні освіти на національній основі [7. С. 304]. Зрештою, у перспективі, за баченням вченого, Україна «повинна скласти окреме громадське ціле на всьому просторі, де народ говорить українською мовою із збереженням єдності, заснованої не на згубній, мертвотній централізації, а на ясному усвідомленні рівноправності і своїх власних потреб» [11. С. 414–422]. У відродженні української державності та ідеї у формі всеслов'янської федерації, М. Костомаров вважав головну мету всього громадівецького руху.

Громадівець М. Драгоманов пізніше писав у своїх спогадах, що більшість його київських побратимів бажали «самостійного становища українській нації перед польською великоросійською». Проте, за своїм світоглядом і бажанням майбутнього історичного поступу України, ці громадівецькі мали різні позиції й часом «не зовсім ясні». Одні «мріяли про встановлення в Україні чогось на зразок старої козацької республіки», інші – «про повстання селян, подібно описаної в поемі Шевченка Гайдамаччини 1768 р., але більшість не була такою радикальною» і бачила своє головне покликання працювати в літературній, культурній, педагогічній сфері, поширювати українську мову в шкільній освіті, залишаючись

Павло Чубинський

в межах Російської імперії [9. С. 43–44.].

Найбільш пріоритетним своїм завданням на початку 60-х рр. Київське українське студентство вважало створення недільних шкіл для народу. «Сама найгарячіша наша думка, – згадував М. Драгоманов, – була: чим-небудь і як найскоріше заплатити мужикові за те, що ми вигодувались і вивчилися на його кошт... Ми були тоді по-своєму республіканці і соціалісти, по тодішньому київському хлопоманами» [10. С. 20.].

Проте, не зважаючи на заяву громадівців про свою культурно-освітню спрямованість діяльності та ліберальні погляди, документи свідчать про існування в Київській громаді і радикального крила. Воно було представлене такими яскравими особистостями, як – П. Чубинський, В. і С. Синегуби, Є. Массаківський, А. Свидницький (Петриченко), А. Красовський, В. Касьяненко, В. Пилипенко та іншими.

Серед гурту київських радикалів особливо виділявся Павло Чубинський. Навчаючись у Петербурзькому

університеті на юридичному факультеті, він входив до кола столичних громадівців і був активним дописувачем журналу «Основа». По захисту дисертації у 1861 р. на тему «Нариси народних юридичних звичаїв і понять з цивільного права Малоросії», П. Чубинський повернувся в Україну. На Батьківщині він одразу ж долучився до українофільського руху й став активним членом Київської Громади. За жандармськими звітами, повідомлялось, що П. Чубинський, який причетний до Київських громадівців, створив у місті Бориспіль ще й освітню групу із 20 осіб молоді – серед них були студент В. Синегуб, гімназист С. Синегуб, В. Пилипенко, волосний писар села Войтова – козак Дзюба та інші. Група П. Чубинського часто збиралась на сході на хуторі Павлівці, у містечку Басані та у Борисполі. Жандарми зафіксували в документах, що ця молодь постійно демонстративно заявляла про себе носінням національного одягу, частими поїздками до могили Т. Шевченка до Канева. Там вони читали вірші українського поета й збирали місцеву сільську молодь, якій тлумачили «ліберальні місця із невиданих творів цього письменника». Відповідно, така поведінка членів цієї групи викликала серйозне занепокоєння охоронців імперії. У жандармських висновках було записано, що «молоді люди ці діють із намірами поширити в народі вчення соціалізму і комунізму», до того ж агітація громадівців «справляла певний вплив і залишала слід на легковірному розумі молоді простого класу» [2. Арк. 15–16.].

Крім того, члени бориспільської групи Чубинського організували декілька невеликих громад із селян і ремісників Києва й сіл Переяславського і Чернігівського повітів. З документів відомо, що такі сільські громади були створені за ініціативою В. Синегуба, С. Плещенка, В. Касьяненка,

В. Пилипенка – на Подолі, у Києві та в селах Носівка, Орживці, Корніївка, Пилипичі, Войтово, Малий Круполь. Зокрема, в селах Носівка і Оржичі було сформовано козацький загін з 50 чоловік, які разом із бориспільчанами-громадівцями співали пісні А. Свидницького «Вже більше літ двісті» й «У полі доля стояла». Ці пісні закликали колишніх козаків-орлів із серпа зробити спис, а із ярма та із московської неволі

«Не надійсь на князів,
сини чоловічі,
Бо долі в неволі,
не бачили у вічі,
Ой Боже слово з рода в род,
Нема душ сильніших за народ!»
[3. Арк. 24–25.]

Архівні матеріали дають можливість стверджувати, що українська молодь бориспільської філії Київської Громади намагалась найрадикальнішим чином розв'язати аграрні та політичні проблеми в Україні. Вона прагнула підняти українське населення на всезагальне повстання як проти російського самодержавства, так і проти польсько-шляхетського і російського панства.

За свідченням Володимира Синегуба, він разом із В. Касьяновим і В. Пилипенком «підбурювали селян Переяславщини до повстання».

Радикальні повстанські настрої зафіксовані й у Громаді київських ремісників на Подолі [3. Арк. 24–25.]. У розпал польського повстання 1863 р. дехто з членів групи П. Чубинського мав намір використати цю ситуацію й підняти на Київщині селянське повстання. Задля реалізації своєї мети збирались кошти до скарбниці Київської громади для «покупки зброї і інших військових потреб». Збір коштів здійснювався студентом-скарбником Торським [3. Арк. 25 зв.].

П. Чубинський повністю поділяв наміри членів своєї групи і був з ними

єдиної думки щодо підготовки – організації визвольних змагань українського народу за свої соціальні та політичні права. Це добре ілюструє відозва «Усім добрим людям», авторство якої, за переконанням жандармів, належало П. Чубинському. Саму ж відозву громадівці поширювали у вересні 1862 р. в Золотоніському повіті на Київщині. У тексті відозви містився заклик до всенародного повстання і згадувалась Коліївщина 1768 р.

«Вставайте всі – і панські люди,
і козаки
і міщани, і всі чесні люди!
Покляніться, що всі повстанете
рятувати один одного та битись
із панами за правду, за волю,
за козацьку долю, бо як ви вільні,
всі рівні. Ваша земля,
ваша воля – Боже царство»
[5. Арк. 24.].

У цей час Павло Чубинський написав і свій знаменитий вірш «Ще не вмерла Україна», який згодом став державним гімном українців.

Відомо, що на адресу П. Чубинського постійно надходили скарги та доноси від місцевих поміщиків Переяславського та Чернігівського повітів. Їх лякала неабияка активність цього громадівця, адже він постійно збирав селян на сходи й тлумачив їм зміст аграрної реформи 1861 р. У цьому поміщики бачили підбурювання холопів до непокори та бунту проти землевласників.

Непокоїло місцеву владу і панство намагання громадівця Чубинського організувати у Борисполі недільну школу для простолюддя, подібно до тих, які створили українські студенти в Києві: на Подолі, на Печерських липках, у Протасівці й на Солом'янці [5. Арк. 52–55.].

Українські недільні школи викликали серйозне занепокоєння імперського чиновництва, які воно класифікувало

як «розсадник революційного українофільства і сепаратизму». Російський сенатор Жданов 28 серпня 1862 р. під грифом «Цілком таємно» у своєму донесенні «Про недільні школи» відзначав, що вчителі недільних шкіл проводять ідеї «шкідливі й небезпечні і для держави, і для суспільства, ідеї соціалізму і революційної пропаганди».

На переконання сенатора, недільні школи «зробились у руках зловмисних людей засобом до поширення пропаганди, спрямованої до потрясіння основ добробуту держави» [4. Арк. 35, 36, 37.].

Особливо охоронців єдиної і неподільної імперії нервувало викладання предметів в народних школах українською мовою. З цього приводу Київський генерал-губернатор М. Аненков у листі до шефа жандармів В. Долгокурова застерігав від небезпечних наслідків використання української мови в освітньому процесі. Він вважав, що тим самим це приведе до «визнання самостійності малоросійської мови, а значить і народу, і дасть привід заявляти претензії на автономію Малоросії» [5. Арк. 56.].

Зрештою, щоб упередити негативний вплив на селян Київщини, Переяславщини, Чернігівщини і запобігти можливим бунти, 20 жовтня 1862 р. П. Чубинського заарештовують за підозрою у поширенні відозви «Усім добрим людям» достеменно вина громадівця у поширенні бунтівної відозви не була доведена, і суд призначив йому адміністративне покарання. П. Чубинського відправили на проживання до Архангельської губернії до 1869 р. Тож П. Чубинський був вирваний з українського національного відродження на сім довгих років.

Наміри та погляди українського вченого у його ранній київський період ми можемо дізнатися зі слів його сподвижників і близького друга Володимира Синегуба. Відомо, що вони не тільки

товаришували, але деякий час разом жили, організовували сходи сільської молоді, обговорювали подальші кроки своєї діяльності. Особливо цікавими є свідчення В. Синегуба і його брата Сергія про ставлення Павла Чубинського до польського визвольного руху, до намірів польських патріотів підняти повстання на Правобережній Україні для відродження Речі Посполитої в межах 1772 р.

Так, на слідстві у 1863 р. брати Синегуби заявляли, що у Київській громаді було тільки два учасники, котрі «спробували викликати повстання українців одночасно з поляками для відновлення України» [14. С. 43.]. Такими громадівцями були П. Чубинський і сам В. Синегуб. Правда, в цьому контексті варто назвати ще й ім'я Андрія Красовського, якого заарештували у червні 1862 р. за антидержавну агітацію серед солдат резервного батальйону Житомирського піхотного полку [8. С. 352.].

Відносно П. Чубинського, то Сергій Синегуб розповідав, що той мав серйозні наміри підняти селянське повстання у 1862 р. в Київській губернії у маєтку поміщика Трепова, де його гурток розпочав поширювати відозву «Усім добрим людям» [14. С. 43.]. Але українське селянство мало боротися не за відродження Речі Посполитої, а проти поміщиків, більшість з яких були польською шляхтою і магнатами, проти соціального і економічного безправ'я, за свої права і свободу. Сам П. Чубинський (за показами Синегуба) неодноразово виступав на зібраннях селян чи громадівців з різким осудом свавілля польських землевласників на Київщині. Проте одночасно він висловлював співчуття й моральну підтримку польським патріотам у їхній боротьбі за незалежність Польщі [13. С. 156, 158.].

Позиція учасників Київської Громади, як поміркованого, так і радикального крила, у польському питанні та відносно претензій поляків

на українські правобережні землі була одностаїною й знайшла відображення у громадівських рукописних журналах «Самостайне слово» і «Громадниця». Зокрема, в органі радикалів – «Самостайному слові» – у статті «Про погляд польського громадського суспільства на Україну» автор (ім'я невідоме) застудив намір революційно налаштованої шляхти розірвати Україну знову на дві частини, забравши собі правобережні губернії. На переконання автора, це ослабить моральну силу й повагу до польського визвольного руху в українському народі, бо неможливо боротися проти своїх образ, наносячи подібні образи іншому народові. Тому польська шляхта повинна вийти «із свого тісного шляхетського гурту, в котрому пов'язла через натягнуту на неї польську моду». «Живучи серед русинського (т. б. – українського – *Авт.*) народу, говорячи про демократію, невже можна працювати для демократичної думки в Україні, не працюючи на українській народній ниві?» Стаття завершувалась закликом до правдивих поляків визнати за українцями право на самовизначення. «Тільки в такому випадку можуть народитися дружні стосунки» між обома народами [15. Арк. 528.].

Практично, це було загальне бачення сутності українсько-польських стосунків. Без сумніву, такої ж лінії дотримувався і П. Чубинський, коли мав намір спрямовувати українських селян на боротьбу одночасно з польським повстанням. Він завжди проявляв толерантність та розуміння щодо визвольних ідей та практичних дій польських патріотів відродити свою державність, – але в етнічних межах проживання польського народу. Це добре ілюструє його тісні й дружні відносини з гуртком польських політичних засланих в Архангельській губернії та, зокрема, приятелювання з поляком Павловським.

Щодо державного устрою та політичного майбутнього українського народу П. Чубинський поділяв концепцію М. Костомарова про всеслов'янську федерацію рівноправних держав, де Україна мала бути «незалежною Річчю Посполитою». Це він засвідчив на допитах у жандармерії в 1863 р.

Володимир Синегуб: «Мета громади була – досягти з'єднання слов'янських племен: сербів, болгар, росіян, малоросів, поляків і повна самостійність Малоросії, про що я довідався із знайомства з Чубинським» [12. С. 136.]. На уточнюючі запитання слідчих В. Синегуб відповів, що «в майбутньому ми очікували повної єдності з поляками із демократичною республікою Російською».

Тож П. Чубинський, як і всі громадівці, не бачив подальшого існування монархічного ладу на всьому просторі імперії й відповідно в її національних окраїнах. Республіканська форма правління ним розглядалась як єдина справедлива і можлива політична форма розвитку суспільства. Не кожна людина реалізує свої громадянські права.

Погляди П. Чубинського в цьому питанні у певній мірі зафіксовані на берегах журналу «Отечественные записки», як нотатки на статтю С.М. Соловйова, де російський історик проводив думку, що диктатура монархів в Росії не є вічною. «Достеменно справедливо, – писав київський громадivecь, – до біса російська диктатура. Малороси хочуть бути самобутніми. Хай живе хохлацький цар Перебендя. Геть Романівку» [3. Арк. 152.].

Методом досягнення всеслов'янської федеративної республіки П. Чубинський, зі слів його товариша В. Синегуба, вважав еволюційний шлях. «Але відносно засобів досягнення цієї мети (т. б. всеслов'янської федерації – *Авт.*) – повідомляв той, – він пропонував їх миролюбиві, без насилля, а я, керуючись

думкою Красовського, бажав революції і безпорядків» [12. С. 136.].

Отже, повалення монархічної диктатури та імперсько-бюрократичної системи управління П. Чубинський, в ранній київський період, вважав можливим через спільну боротьбу з поляками у формі повстання. А створення федералізації вільних республік – є справою добровільною, яка потребує поступового спільного рішення всіх слов'янських народів.

Просвітницька тактика у розбудові нового українського і все-слов'янського суспільства та політичної самоорганізації була визначальною рисою практично всіх громадівців, яку вони перейняли від

Кирило-Мефодіївського товариства. Тож недаремно Київська Громада дала велику кількість видатних українських діячів, що зробили вагомий внесок у розвиток української історії, етнографії, фольклору, літератури, драматургії тощо.

Громадівський рух у 60-х рр. заклав фундамент до переходу українського відродження від культурного просвітництва до суто політичних вимог, напрямів та визвольних змагань українства у 70–90-рр XIX ст.

Зрештою, 60-і рр. стали тим детонатором, який не дав заснути українському громадянству й підняв до нового рівня етно-політичної зрілості український соціум.

Список літератури

1. Антонович М. Коли постали Громади // Київська старовина. – 1998 – № 9. – С. 33–34.
2. Державний архів Російської Федерації у Москві. – Ф. 109. – І експ. – Спр. 230. – Ч. 38. – Арк. 15–16.
3. ДАРФ у Москві. – Ф. 109. – І експ. – Ч. 171. – Арк. 152;23–24.
4. ДАРФ у Москві. – Ф. 109. – Спр. 230. – Ч. 263. – Арк. 56; 35,36,37
5. ДАРФ у Москві. – Ф. 109. – Спр. 230. Ч. 38 (1). – Арк 52–55; 24;56.
6. ДАРФ у Москві. Фонд 109. Відділення III. – І експедиція. Спр. 230 частина 171. – Арк. 20 зв.
7. Див.: Іванова Л.Г. Україна між Сходом і Заходом: Українська національна ідея в суспільно-політичній думці 50–60-х рр. XIX ст. – К.: Дніпро, 2005. – 304 с.
8. Див.: Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 352 с.
9. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х тт. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970–533 с.
10. Драгоманов М. П. Народні школи на Україні. Серед життя і письменства в Росії. – Женева: «Громада», 1877–152 с.
11. Костомаров Н.И. Украина: Письмо к издателю «Колокола» // Пам'ятки суспільної думки України (XVIII – перша половина XIX ст.) – Дніпропетровськ: 1995. – 488с.
12. Общественно-политическое движение на Украине 1863–1864 Документы и материалы. – К.: Наукова думка, 1963. – 408 с.
13. Пантелеев Л.Ф. Воспоминания. – М.: ГИХЛ, 1958. – 875 с.
14. Синегуб С. С. Воспоминание чайковца. – «Былое» – 1906. – № 8. – С. 43.
15. Центральний Державний військово-історичний архів у Москві. – Фонд 801. – Оп. 80/21. – Спр. 48. – Арк. 528.

ЗАБУТІ ПРЕДКИ

Віталій Келеберда,
публіцист, кандидат
хімічних наук

Складна, нерідко драматична і тривала в часі, а тому ще не до кінця з'ясована, історія України обумовила те, що на походження українців як народу досі немає усталеного погляду. Поліфонія орієнтирів у цьому питанні дезорганізовує нашу самосвідомість, вносить елементи неоднозначності в основи української ідентичності. Та й як же може бути інакше, коли дехто вважає Україну ледь не центром всесвіту і батьківщиною всього найвартіснішого в ньому, а інші, засліплені яскравістю прадавньої Трипільської археологічної культури, трактують нас як безпосередніх її спадкоємців, так, ніби й не існувало в нашій історії інших епох. А арійськоцентричні мудрування часом проявляють таку наповненість різними домислами, що справляють враження фантасмагоричного марення. Деякі

сивочолі метри ігнорують самодостатність українського історичного осередку і розглядають події в ньому як похідну від євразійських історичних колізій, діючий механізм яких знаходився для них десь далеко на сході. А є й такі, що відмовляють українцям в самодостатності і вважають їх якимсь мутантним відгалуженням від автентичного для них стовбура під назвою Русь – Московія. А все це стало наслідком намагань звести складну етногенетичну проблему до якоїсь спрощеної побудови, а результатом таких вибіркових зусиль стає одне й те ж саме – спотворений односторонньою суджень образ нашого минулого, заважання утвердженню наукової істини.

У цій публікації здійснено спробу розглянути деякі аспекти історії України в їхній реальній цілісності і звернути увагу читача на певні принципово важливі аспекти історичного процесу на українських теренах, без врахування яких неможливо зрозуміти повноту образу історичного українця.

Насамперед відзначимо, що самотність людей не розвивається на територіях, зусибіч відкритих для історичних вітрів. Усі без винятку цивілізації зароджувалися і функціонували в напівзакритих географічних нішах, наділених власними комплексами природних умов перебування людей. Однією

з таких ніш була і територія України, названа Геродотом Скіфським квадратом. І з заходу доступ до неї обмежували Карпатські гори, з півдня вона прилягла до моря, а з півночі її оточували непрохідні ліси. І тільки зі сходу в неї не було природних перепон, якщо не брати до уваги русло Дону. Напівізолюваність від зовнішнього світу і породжена Карпатськими горами і Українським геологічним щитом природно-кліматична окремішність забезпечили населенню України умови для специфічного чітко регіонально вираженого культурно-господарчого розвитку і самотньою етнічною еволюцією. При цьому остання не була

в нас наслідком простої послідовної зміни поколінь, як це було в ізольованішому Єгипті або в Китаї, а відбувалася як кумулятивний підсумок нашарувань прийдешніх ззовні етносів на автохтонному субстраті, закладеному ще мезолітичними мисливцями. Кожна зовнішня інвазія розпочиналася докорінним руйнуванням існуючих основ буття з обов'язковим винищенням суспільної еліти, а закінчувалася коалесценцією новоприбулого і залишків місцевого населення з переходом утвореної таким чином людської мішаниці до нової етнічної якості, як і до нових культурно-господарчих характеристик. З огляду на це, кожен осілий етнос, який проявив себе в нас за тієї чи іншої історичної доби, має розглядатися виключно як продукт інкорпорації відповідного нападника місцевим середовищем, а його культура – як комплексне утворення, наділене успадкованою, інтрузивною та новаційною компонентами.

Зі сказаного вище випливає, що біологічною основою українців було місцеве мезолітичне населення країни, яке привласнювало природні багатства, тоді як культурно-господарчою – продукуючі свій добробут власними руками осілі неолітичні спільноти, що прийшли до нас із заходу. Доба неоліту розпочалася в Україні вісім тисяч років тому. Тоді в умовах достатньо теплого і вологого клімату відбувся поділ ландшафту країни на три біоценозні зони – південну степову, середню лісостепову і північну поліську, розпочалося в перших двох зонах утворення родючого для рослин чорнозему на поверхні землі, з'явилися перші рільники та скотарі.

Неоліт з його керамічним посудом, відтворювальним господарюванням і осілим способом життя зародився на Близькому Сході. Там з'явилися перші посіви зернових культур і перша

свійська худоба та птиця. Звідти неоліт поширився через Балкани та Подунав'я по всій Європі, зокрема і в Північній Понтиді. На Волинь та Східне Підкарпаття з Центральної Європи проникли племена лінійно-стрічкової кераміки, а в Закарпатті поселилися носії археологічної культури Криш. Водночас, у нижніх і середніх течіях Дністра та Південного Бугу на місцевій мезолітичній основі під впливом прибульців із заходу склалася надзвичайно архаїчна Буго-Дністровська археологічна культура з ознаками практикування в господарчій діяльності рільництва та скотарства. Прибуле в Україну близькосхідне населення відносилось до середземноморського расово типу і в порівнянні з місцевим мезолітичним людом відрізнялося темнішою пігментацією волосся, витонченішою зовнішністю і меншими антропометричними характеристиками. Але переваги в технічному озброєнні зробили їх лідерами на нових для них землях.

Просування буго-дністровців на північ вздовж русел рік та їхнє розселення серед мезолітичного населення лісостепу завершилося утворенням спільноти так званої Дніпро-Донецької культурно-історичної області, яка обіймала простори від Волині до Донеччини. Так навички осілого способу життя і продуктивного землекористування та домашнього скотарства поширилися ледь не на всю територію України. При цьому доміантним заняттям в лісостепу стало рільництво, тоді як в степовій зоні більше розвинулося кочове скотарство. Правдоподібно, що саме в той час з'явилося в Україні таке поняття, як «село». Близькосхідне походження цього слова виглядає досить переконливим, адже його аналог у формі «сел-» зафіксовано в мові хурритів – народу III–II тис. до Р. Х., який проживав на Близькому Сході та в Закавказзі.

Через два тисячоліття після запровадження в Україні хліборобства на терени Правобережжя просунулася нова хвиля переселенців із заходу, які були носіями культури Кукутень, названої в нас Трипільською (від села Трипілля, що на Київщині, поблизу якого вперше виявлено старожитності цієї культури). Півтори тисячі років господарювали на Правобережжі трипільці, будучи озброєними не тільки кам'яним, а й металевим – мідним знаряддям. Паралельно з тим, у Степовому Подніпров'ї та Західному Надазов'ї на базі попередньої мезолітичної культури розвинулася Сурська культура з виразними ознаками кочового скотарства поряд з мисливством та рибальством. Відтоді до самих модерних часів вся історія України значною мірою визначалася взаємодією осілого населення лісостепу з кочівницькою стихією Причорноморських степів. Номади спершу освоїли євразійський степ аж до Алтайських гір, а потім під впливом кліматичних циклів почали періодично повертатися на колись полишену батьківщину, подрібнюючи її історію на відповідні епохи. Час від часу відбувалися також і західні вторгнення в межі України, ще більше ускладнюючи етногенез її населення і наділяючи його західними ознаками культури.

Отже, багата подіями історія України постає перед нами послідовною низкою відрубних епох, кожна з яких творилася власним етносом, сформованим як наслідок трансформаційних суспільних процесів, пов'язаних з її виникненням та функціонуванням. Окремі з таких етапних періодів, наприклад, трипільський, скіфський або козацький, висвітлені в історичній літературі досить докладно. Іншим щодо цього – пощастило менше. А є й такі, про які знають лише у вузькому колі спеціалістів. До розряду останніх можна віднести і добу, яку

умовно можна назвати кельтською. Її творцями певною мірою були так звані бастарни, з якими пов'язують Зарубинецьку археологічну культуру Правобережної України. Сумарно кельти хазяйнували у нас більше тисячоліття, а це втричі більше за час існування скіфської квазідержави або Київської Русі. Та для нас сьогодні важливим є не так це, як те, що саме тоді були остаточно зміцнені підвалини нашого цивілізаційного вибору, зрештою, наших звичаїв, нашої народної культури і нашої ментальності вільнолюбних людей.

Як відомо, кельти були першими об'єднувачами етнічних спільнот континенту без порушення його територіальної диференціації. Своїми нестримними завоюваннями, позбавленими централістичних устремлінь, вони уніфікували духовність і культуру підкорених спільнот, не позбавляючи їх самостійності в стосунках із сусідами. Поступово заволодівши середньою смугою Європи в проміжку від Атлантики до Меотиди, кельти не підпорядковували подолані землі єдиному державному центру, як це робили римляни, а вливалися в їхні суспільства, наділяючи їх своїми культурними та господарчими досягненнями і очолюючи їх в адміністративному та військовому відношеннях. Кельти реалізували єдність Європи в різноманітності її складових. Тому не Римську імперію, при всіх її величезних заслугах в становленні європейського способу життя, а строкатий, але цілісний кельтський світ варто розглядати як прообраз сучасної об'єднаної Європи. А для нас принципове значення має те, що в ті далекі від нас часи українські землі були, хоч і периферійною, але закономірною частиною того створеного кельтами середовища.

Можна без вагань стверджувати, що українців, як і їхніх попередників – русів,

в цивілізаційному відношенні можна класифікувати як прямих спадкоємців культурних надбань попередньої кельто-слов'янської епохи. Не скіфо-слов'янської чи сармато-слов'янської і не германо-слов'янської, а саме кельто-слов'янської. Звичайно, в їхніх культурах простежуються як скіфо-сарматські, так і германські сліди, але визначальними в них були все-таки кельтські успадкування на праслов'янському субстраті. Вони ще недостатньо вивчені, але і того, що вже відомо, було достатньо, щоб видатний мовознавець Микола Марр назвав українців кельтськими слов'янами.

Слово «кельти» перекладається на нашу сучасну мову як «воїни». А походить воно від давнього індоєвропейського кореня «кел-» у значенні «вдарити». До речі, від нього утворилися і такі сучасні українські слова як «кілок», «колоти» та деякі інші. Спочатку термін «кельти» був узагальнюючим позначенням багатьох войовничих племен спорідненого походження і подібного способу життя, кожне з яких мало свою окрему етнічну назву.

Вражаюча результативність наступального пориву кельтів була обумовлена цілим рядом сприятливих обставин, серед яких далеко не останнє місце належало їхнім суто фізичним якостям. Як засвідчено в античних літературних джерелах, кельти були високими на зріст білявими людьми з вогкою білою шкірою. При цьому вони полюбили світлі відтінки, в зв'язку з чим практикували відбілювання волосся вапном. Волосся на голові в чоловіків було довгим, зачесаним догори й на потилицю, а коло шиї воно підрізалось ножицями. Дехто з рядових кельтів повністю голив обличчя, тоді як інші залишали на ньому коротенькі борідки. А представники суспільної знаті голили щоки та підборіддя, залишаючи на верхній губі звисаючі

донизу вуса. Так великі вуса на поголеному обличчі були ознакою належності чоловіка до пануючої еліти. На українських землях цей кельтський звичай оформлення зовнішності суспільних лідерів виявився досить стійким, адже він дотримувався тут буквально до модерного часу, коли Україну остаточно позбавили самодостатності. Але й пізніше він частково культивувався в середовищі українського інтелектуального бомонду.

Прабатьківщина кельтів знаходилася в Центральній Європі, де охоплювала собою долини Верхнього Дунаю і Середнього Рейну, а також північно-західне передгір'я Альп. Предки кельтів були одними з носіїв широко розповсюдженої археологічної культури XII–VIII ст. до Р. Х., так званих полів поховальних урн. Населення цієї культури спалювало своїх небіжчиків, а залишки кремації хоронили в спеціальних металевих або керамічних урнах на великих територіально рівнинних кладовищах. Припускають, що саме на цих землях на початку I тис. до Р. Х. сформувалася протокельтська мова, від якої до наших днів збереглося кілька архаїчних топонімів.

Близько VIII–VII ст. до Р. Х. культура полів поховальних урн на зазначеній вище території поступово переросла в культуру перших реальних кельтів, названу Гальштатською згідно з назвою містечка Гальштат, розташованого поблизу сучасного австрійського міста Зальцбурга. На околицях Гальштату археологи виявили велике давнє кладовище, в якому рештки матеріальної культури засвідчили появу принципово нового способу життя. Виникнення нової культури співпало в часі зі змінами клімату в Європі, який тоді став вологішим і холоднішим. Ріки стали повноводнішими, а в їхніх басейнах з'явилося багато озер та боліт. З півночі на континент поширилися змішані

та хвойні ліси. У болотах накопичилося багато залізної руди, з якої стали виплавляти крицю. З появою заліза як металу відбулося його широке запровадження для виготовлення предметів повсякденного побуту, зняряддя для виробничої діяльності, а також зброї. А це зразу ж надало кельтам вагомої економічної та мілітарної переваги над сусідами, все ще озброєними кам'яними топірцями та короткими бронзовими акінаками.

Ще однією причиною бурхливого розквіту гальштатського суспільства стало відкриття родовищ кам'яної солі на його території. Сіль дозволила не тільки покращити смакові якості їжі, а й забезпечувати надійніше зберігання харчових запасів. Експортуючи до країн Середземномор'я сіль, залізні вироби, рабів, худобу та збіжжя, кельти отримували звідти вироби з кольорових металів, посуд, вино, прикраси та предмети розкоші. Все це у великій кількості виявлено археологами в похованнях гальштатської знаті. Саме завдяки торгівлі кельти з'явилися на сторінках античної літератури.

Передова як на той час гальштатська культура швидко поширилася в середній смузі Європи, утворивши величезну культурно-історичну спільність, яка охоплювала в добу раннього заліза частину території Центральної Європи та суміжних з нею земель. Безперечно, до її складу входили різні за походженням етноси, об'єднані зусиллями кельтських завойовників в єдиний цивілізаційний простір. Виокремлюють кілька виразних регіональних різновидів культури Гальштату, зокрема, ельбо-одерський, дунайський, адриатичний та фракійський. Все це засвідчує результати кельтської модернізації життя регіонально відмінних традиційних спільнот.

Добробут гальштатських племен сприяв різкому зростанню чисельності

їхнього населення, а військові переваги забезпечували їм можливість розширення своїх володінь, насамперед, у західному напрямку, де тоді спротив агресії був мінімальним. Військова перевага кельтів над сусідами забезпечувалася не тільки кращим озброєнням, а й суто фізичними якостями воїнів, про що вже говорилося вище. Високий зріст, неабияка фізична сила, витривалість та відвага робили кельтського ратника, спорядженого залізним обладунком та довгим мечем, грізною силою. Смерть у бою вважалася для нього честю, а життя без перемоги – ганьбою. А найприкрішою неславою був відступ з поля бою. Тіла своїх убитих кельти залишали на поживу воронню, бо вважалося, що в такий спосіб полеглих забирає до себе богиня – мати, яка поставала у вигляді цих птахів.

Кельти були також досить вправними вершниками, тож натиск їхньої кінноти довгий час не могла стримати жодна армія світу. Ефективною зброєю кельтів стали також запряжені кіньми бойові колісниці, запозичені ними в етрусків.

Кельти були людьми з добре розвченим естетичним смаком. Маючи багато золота, вони залюбки використовували його для виготовлення різних прикрас. На зап'ястках та передпліччях носили золоті браслети, шії прикрашали намистом, різними золотими ланцюжками та обручами. На пальцях обов'язково мали бути вигадливо виготовлені каблучки, а вуха оздоблювалися сергами. В урочисті дні вожді та їхнє оточення одягали на себе вбрання, суцільно покрите позолотою, а на голови одягали корони. Потяг кельтів до золотих виробів певною мірою диктувався тим, що вони були сонцепоклонниками і золото вважали атрибутом божественної сонячної субстанції. Своїм батьком кельти вважали Сонце, а Землю – матір'ю.

Не тільки знать, а й прості люди носили барвистий, часто строкато помережаний одяг. За цю схильність до кольору римляни прозвали кельтів галлами, тобто півнями. Хмільні напої кельти виготовляли з ячменю, меду та кмину. Як справжні варвари, були схильними до надуживання спиртного трунку.

Просунулися гальштатці і далеко на Схід. Так вони з'явилися в Карпатському регіоні, де змішалися з місцевою прафракійською та праслов'янською людністю, звичайно, очоливши її. Про їхню трансформаційну роль свідчить ряд локально представлених археологічних культур, зокрема, в Закарпатті, Підкарпатті та в Дністровсько-Прутському межиріччі. Є всі підстави вважати, що з певною мірою інтенсивності вони просунулися і далі на Схід – у межі величезної праслов'янської Чорноліської археологічної культури передскіфських скотів, що перекривала собою лісостепові терени від Подністров'я до верхів'їв Сіверського Донця. Зокрема засвідчено, що на пізньому етапі розвитку цієї культури у VIII–VII ст. до Р. Х. до неї проникли деякі орнаментальні мотиви Гальштату в оформленні керамічних виробів, зокрема і канелюри, а також біконічні корчаги. У похованнях з'являються й такі речі західного походження, як бронзові кинджали лужицького типу.

Інтенсивніша експансія кельтів на Південь та Схід розпочалася відтоді, як на початку V ст. до Р. Х. в кельтському середовищі відбулися докорінні зміни, позначені переходом до культури нового типу, названої археологами Латенською (від села Ла Тен поблизу Невшательського озера в Швейцарії). Спершу творці Ла Тену рішучо розправилися з гальштатцями, зруйнувавши дотла їхні поселення і перетворивши на згарища всі розкішні маєтки знаті.

Після цього вони розгорнули навсібіч свої нестримні завойовницькі походи. На заході швидко окупували територію сучасної Франції, звідки згодом спрямувалися удари на Піренейський півострів та Британські острови.

У східному керунку першими зрушили з місця бойї (спочатку богії, цебто «молотобійці»), що населяли землі Богемії та Баварії, а також аравіски («ближні й дружні») та вольки («вовки»). Вольківськими відламами були племена осів («горян») і коттинів («давніх одноплемінників»). Оси оселилися в горах та передгір'ях Карпат, а коттини перетнули гірські перевали, після чого поселилися в нинішній Галичині й розпороченими групами подалися далі на схід і на південь вздовж Дністра. У межах Дністровсько-Прутського межиріччя коттини потіснили кельто-германських бастарнів, що там тоді перебували, а також споріднених їм скирів. У цьому районі коттини заснували кілька своїх оппідумів (фортець), таких як Карродун, Метоній, Вібантаварій та Еракт.

У тих місцях, де існували якісь політичні об'єднання людей і організоване в них життя, кельти інтегрувалися в існуючі там спільноти, стаючи їхньою військово-адміністративною елітою. А в позбавлених інфраструктури малозаселених районах вони поселялися замкненими анклавом, до яких не допускалися місцеві випадкові прибуди. Ці анклави ставали центрами, звідки здійснювалася подальша експансія завойовника. У своєму нестримному просуванні на Схід кельти, врешті-решт, досягли берегів Дону та Меотиди. Про їхні там поселення згадував Плутарх. Він повідомляв, що в Чорноморських та Азовських степах кельти змішувалися зі скіфами і здійснювали спільні з ними військові походи. Таке змішане військо називалося кельтоскіфами. У Причорномор'ї кельти дичавили,

втрачали навички землеробства і уподібнювалися місцевим номадам, для яких грабунок був одним із важливих засобів існування. Тож вони не тільки грабували торгові каравани, що з'єднували аграрний лісостеп з грецькими містами-факторіями на морському узбережжі, а й нападали на ці міста. Про загрозу такого нападу на Ольвію згадувалося в повідомленні на честь її мецената Протогена. Разом з цим грецькі міста – держави, як і Боспорське царство, використовували кельтів-галатів як військових найманців для захисту своїх володінь. Подібна практика посилення своєї обороноздатності в ті часи була широко розповсюдженою по всьому Середземномор'ю. Далі Дону кельти на Схід не пішли, бо там не було ні осілого населення, ні придатної для обробітки землі.

У південному напрямку рішучий наступ на країни Середземномор'я розпочали кельти північно-східної частини Франції, відомі в римській літературі під іронічною назвою «галли». Ці галли перетнули альпійські перевали і вторглися на землі сучасної Італії. Там вони спустошили квітучу долину річки По, без особливих зусиль розбили військо коаліції етруських міст-держав і завдали нищівної поразки римлянам, після чого закріпилися в Північній Італії, де заснували відоме місто Мілан.

Античні автори називали східних кельтів галатами. Вочевидь, це слово і було їхньою справжньою узагальнюючою назвою, адже в кельтській мові воно означало «воїни», а походило від прадавнього кореня «гал-» в значенні «відвага, спроможність». А римляни усіх кельтів, з якими доводилося їм мати справу, називали «галлами». У цьому зневажливому сленговому слові знайшло своє відображення вороже ставлення зарозумілих римлян до своїх заклятих ворогів.

Рух кельтів на схід відбувався двома шляхами. Один із них простягався вузькою смугою вздовж долини Дунаю з наступним виходом до Адріатики і на західне узбережжя Понту, а також у степи Північного Чорномор'я. Інший же був спрямований широким фронтом у бік Карпат. У Карпатському регіоні кельти заселили басейн Тиси, а згодом перетнули гірський хребет і вийшли на рівнинні простори України. В Подніпров'ї вони змішалися з місцевим протослов'янським населенням, утворивши стійкий кельто-слов'янський конгломерат, відомий історикам під назвою «бастарни».

Частина кельтів, що рухалися на Схід вздовж Дунаю, перетнула його русло і вторглася на землі Балканського півострова, заселені іллірійськими племенами. Здійснило цю окупацію могутнє плем'я, відоме під назвою «скордиски». Їх античні автори називали найсильнішими з усіх змішаних кельтських спільнот. Назва скордисків очевидно походила від гори Скорд, що на Балканах. Кельти всюди, де з'являлися зводили свої укріплені городища, які відігравали роль опорних пунктів їхнього владарювання над округою. Згідно з цією практикою скордиски заснували на своїй новій батьківщині фортецю під назвою Сингидун, яка стала попередницею наступного Белграда.

Поперед скордисків рухалося плем'я егосагів, яке пододало в Західній Понтиді опір фракійців, заснувавши там своє вождівство. Супутні егосагам кельти перетнули протоку Босфор і вийшли на простори Малої Азії, розселившись невеликими групами по її західному узбережжі, а в її центральному районі – утворивши державу Галатію. Звідти вони попрямували на Близький Схід, де заснували свій кельтський осідок під назвою Галілеї.

Залежно від регіональних обставин завойовані кельтами території набували більше чи менше виражених кельтських ознак матеріальної та духовної культури. В одних випадках беззастережно домінував у ній кельтський компонент. Але частіше за все кельти склали лише малочисленну правлячу еліту суспільства. У таких змішаних спільнотах виробилися специфічні синкретичні культури, в яких виразно проявилася модифікація кельтськими нововведеннями успадкованих місцевих здобутків. До таких утворень відносять Ясторфську археологічну культуру Північної Німеччини, Пшеворську – Польщі, Поєнешти – Лукашівську – Молдови і Зарубинецьку – Правобережної України. Всі ці чотири великі культури були позначені присутністю у своєму складі своєрідної кельтської вуалі, накинutoї на місцевий субстрат. Їхня гібридність засвідчила появу на відповідних територіях нового, комплексного за своєю суттю, типу етносів, лідерами яких стали кельти. Тому носіїв Ясторфської культури правомірно розглядати як кельтизованих германців, а Пшеворської та Зарубинецької – як кельтизованих слов'ян.

Вважається, що Зарубинецька культура, в якій домінувала латенська складова, належала племенам, відомим в літературі під назвою бастарни. Присутність цього етносу в Східній Європі зафіксована письменниками в кінці III ст. до Р.Х. Слово «бастарни» порівняльним мовознавством зводиться до германського терміну «бастарди» в значенні «метиси». На цій не дуже коректній підставі деякі історики вважають наддніпрянських бастинів людьми германського, а не слов'янського походження. Згідно з такого роду міркуваннями, тих же сучасних німців можна вважати слов'янами, адже слов'яни дали їм цю назву. Та самі німці, як відомо, називають себе інакше.

Слово «бастарни», принаймні спочатку, не несло в собі якоїсь етнічної конкретики. Воно застосовувалося до цілого ряду змішаних спільнот, які базувалися не тільки на слов'янському чи германському субстраті, а й на дако-фракійському або іллірійському. Отже, ім'я «бастарни» не було засобом етнічної самоідентифікації тих людей, яких воно стосувалося. Це типовий суто літературний аллонім для змішаних спільнот, яким підкреслювався їхній змішаний характер. І можна не сумніватися, що власні назви різних бастарнів були іншими. На жаль, вони науці невідомі, а тому творців Зарубинецької культури ми знаємо виключно як бастарнів, добре розуміючи, що єдиного етнічного масиву бастарнів на землях з різним регіональним етногенезом ніколи не існувало.

Пам'ять про кельто-слов'янських бастарнів Правобережної України як попередників і різновид русів стійко трималася в руському інтелектуальному середовищі ранньомодерних часів. Про це свідчив, зокрема, видатний наш латиномовний поет кінця XVI ст. Севаст'ян-Фабіан Кленович, який у своїй знаменитій поемі «Роксоланія» написав: «Зви оце плем'я Яфета (русів) як хочеш – бастарни, це назва його колишня, чи іллірійці, чи теж можеш сарматами звать... Тільки скажу, що від прадідів Русь свою назву виводить, русів нащадки усі всюди признали її». Як бачимо, назву «бастарни» поет розумів як одне з синонімічних позначень русів. Ігнорувати це ономастичного характеру твердження видатної літературної постаті не доводиться.

Античні автори Полібій, Тит Лівій та Деметрій Каллатійський найчастіше називали бастарнів більш етнічновизначальним словом «галати». Це засвідчує домінування в побуті та культурі бастарнів кельтського наповнення. Тит Лівій до того ж підкреслював спорідненість

відомих йому бастарнів зі скордисками Подунав'я мовою та звичаями. А Страбон писав про три різновиди бастарнів: певкинів (від назви острова Певка в гирлі Дунаю, де вони проживали), а також гидонів та атмонів, які розміщувалися десь у глибині східноєвропейської території. Твердження про спорідненість бастарнів з балканськими кельтами скордисками підтверджене археологічними даними, які свідчать, що на формування Зарубинецької культури відчутно вплинула культура кельтів Подунав'я. А її субстратна основа була праслов'янською та прабалтською. Наявність кельтських топонімів у Подністров'ї, таких як Еракт, Карродун, Метоній або Вібантаварій, згаданих в творах Клавдія Птолемея, є красномовним свідченням реальності кельтського життя на схід від Карпат наприкінці дохристиянської ери.

Що ж до Поєнешти-Лукашівської археологічної культури ще одних бастарнів, то на сьогоднішній день досить переконливо показано, що вона походила з верхів'їв Ельби, де стала наслідком кельто-германської коалесценції (з'єднання) двох етнічних масивів.

Перші повідомлення про бастарнів з'явилися в античній літературі у творах Тита Лівія і Полібія, які описували перипетії війни македонського царя Філіпа V та його наступника Персея з Римом. Філіп V активно обмінювався з бастарнами посольствами, закликаючи тих до створення антиримської коаліції. Однак у перших двох війнах Македонії з Римом (215–205 та 200–197 рр. до Х.) бастарни участі не брали. Лише в 179 р. до Р. Х. вони зрушили з місця і разом з жінками та дітьми з'явилися на Балканах. Для них це було не стільки військовим походом, як колонізаторським виступом з метою поселення на нових землях. Згідно з домовленостями македонці мали забезпечити

бастарнів припасами і гарантували їм безпечне переміщення фракійськими територіями. Планувалося, що бастарни спустошать заселені іллірійцями-дарданами землі в районі сучасного Косова й оселяться на них. У подальшому вони мали залишити свої сім'ї в Дарданії і виступити разом з македонцями супроти Риму. Маршрут просування з'єданого війська мав проходити через землі скордисків, які повинні були не тільки пропустити своїх родичів-бастарнів до кордонів Риму, а й приєднатися до них для спільного виступу. Та всі ці плани зруйнувала раптова смерть Філіпа V. Дізнавшись про неї, фракійці проявили ворожість щодо бастарнів, а ті, у свою чергу, зупинили похід і зайнялися пограбуванням їхніх сіл. Це призвело до відкритої сутички, в якій нечисленні бастарни зазнали поразки і відступили за Дунай. Взимку 175 р. до Р. Х. агресивно налаштовані бастарни знову вдерлися до Фракії і знову невдало. Через сім років після цього 20 тисяч бастарнів під проводом полководця Клондіка здійснили ще один рейд в межі Фракії на запрошення нового македонського царя Персея, що вів тоді війну з Римом. Цього разу бастарни дісталися до Дарданії, але не отримавши від Персея обіцяної винагороди, повернулися за Дунай.

Вплив кельтів Подунав'я на Зарубинецьку культуру насамперед простежується в поховальному обряді зарубенців. Як з'ясовано, з його 78-ми характерних ознак переважна більшість притаманна також дунайським кельтам. Спільні риси наявні і в інших компонентах матеріальних культур. Так, конфігурації, пропорції та способи оздоблення зарубинецької кераміки аналогічні відповідним зразкам посуду Подунав'я. Майже всі типи зарубинецьких фібул мають свої аналоги серед кельтських пам'яток району проживання скордисків, зокрема й фібули

з трикутним щитком, які вважаються головною етновизначальною ознакою зарубинців. При чому багато з цих балканських аналогів з'явилося в Зарубинецькій культурі в перші десятиліття II ст. до Р. Х., тобто тоді, коли відбувалися походи бастарнів на Південь. З їхнім поверненням додому відбулося помітне посилення ознак кельтизації культури.

Після завершення згаданих вище походів бастарнів на Балкани вони близько століття не втручалися більше у військові конфлікти середземноморських держав. Лише у війні з Римом понтійського царя Мітрідата VI Евпатора в 74–63 рр. до Р. Х. вони взяли обмежену участь на його боці. Поразка й загибель царя не послабили ворожого налаштування бастарнів щодо Риму. Близько 55 р. до Р. Х. вони надали військову допомогу повсталим проти римського владарювання грецьким містам Західної Понтиди. Поблизу Істрії бастарни завдали відчутної поразки війську Гая Антонія, захопивши навіть його знамена.

У середині I ст. до Р. Х. бастарни наддністрянщини вели війну з дакійським царем Бурбестом й були ним цілком розгромлені. Після цієї поразки кельтські племена бойїв і таврисків зійшли з історичної арени. Та вже через два десятиліття після цього нові бастарни намагалися підкорити собі племена Подунав'я й оселитися на їхніх землях. Про це писав Діон Кассій. Можливо це були дніпровські бастарни. У 29 р. до Р. Х. невгамовні бастарни черговий раз перетнули Дунай і захопили частину Мезії, перемігши фракійські та іллірійські племена трибаллів і дарданів, а згодом вдерлися до землі дентелетів – союзників Риму. Але вони були розбиті проконсулом Македонії Марком Ліцинієм Крассом. У подальшому, вже в 60-х рр. по Р. Х., бастарни підтримували дружні стосунки з Римом, про що

свідчить епіграфічний напис на честь намісника Мезії Т. Плавтія Сильвана.

Час від часу бастарни згадувалися в літературі аж до початку Великого переселення народів, яке відбулося після падіння Римської імперії в IV ст. Показово, що з другої половини I ст. до Р. Х. античні автори перестають називати бастарнів галатами. Так, Діон Кассій у своєму описі війни 29 р. до Р. Х. вжив щодо бастарнів аетнічний суто географічного змісту термін «скіфи». Джерела пізніших часів характеризували бастарнів вже як германців. Таке зміщення значення поняття було обумовлене падінням зовнішньої активності слов'янських бастарнів, на яких щораз більше натискали з півдня сармати, і водночас активувалися кельто-германські племена, такі як, наприклад, кімври, які і перебравали на себе характеристичну назву «бастарни».

Та як би там не було з термінологією, а в середині I ст. до Р. Х. в складі артефактів Зарубинецької культури з'явилися деякі справді германські компоненти. Вважається, що ці зміни пов'язані із проникненням до Зарубинецького ареалу кельтизованих германців кімврів, яких римські письменники Аппіан та Саллюстій Крісп називали кельтами або галатами. А Плутарх в описах війни кемврів з римлянами розповів про те, як римський офіцер-розвідник Квінт Серторій, аби проникнути до ворожого табору, вдягався в кельтський одяг і навіть завчив кілька фраз кельтською мовою. Відомо, що ватажки кемврів мали кельтські імена, а описана в джерелах їхня зброя відрізнялася від германської і нагадувала кельтську. Кімври зі своїми союзниками тевтонами пройшлися буреломом майже по всій Європі. Тож їхня поява на берегах Дніпра була лише справою часу.

(Продовження у наступному номері)

Вольт Дубов,
публіцист, ветеран
держслужби

ДОСТОЙНИЙ ВДЯЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАЩАДКІВ

Цього року в Україні на державному рівні урочисто відзначається 100 років від дня народження Петра Тимофійовича Тронька (1915–2011), видатної особистості, державного і громадського діяча, українського вченого-історика.

Його життя було пронизане патріотизмом і великою любов'ю до Батьківщини, безперервною працею та подвижництвом на ниві науки і культури. Ці його риси залишалися незмінними незалежно від того, ким і коли

він був – від учителя сільської школи, комсомольського вожака до заступника голови уряду Української РСР або відомого академіка, Героя України.

Випробування юності

Народився П.Т. Тронько в с. Заброди на Харківщині. Життєві випробування навчили юного Петра любити рідну землю, виробили працездатність, почуття відповідальності та громадського обов'язку. Залишившись без батька, сільський хлопець пішов працювати у донецьку шахту, щоб якось допомогти сім'ї вижити у голодні 1932–33 роки. Згодом він – шкільний учитель, служба в армії і навчання в школі морських льотчиків. У його житті важливу роль відіграла комсомольська робота. У 1937–39 роках він – секретар Лебединського райкому та Сумського обкому, перший секретар Станіславського (Івано-Франківського) обкому ЛКСМУ.

Петро Тимофійович з перших днів Великої Вітчизняної війни брав участь у бойових діях у складі 8-ї повітряної армії на Південно-Західному, Сталінградському, Південному, 4-му Українському фронтах. У жовтні 1943 року Тронька відкликали з армії і призначили першим секретарем Київських обкому та міському ЛКСМУ. З передовими частинами, разом з Г.К. Жуковим, М.С. Хрущовим

та іншими керівниками, він увійшов на світанку 6 листопада до Києва. Головним його завданням була організація молоді на відбудову столиці України. З 1947 р. П.Т. Тронько – другий секретар ЦК ЛКСМУ, у 1948 р. закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, за фахом – історик, згодом навчання в Академії суспільних наук при ЦК ВКП (б), захист кандидатської дисертації на тему подвигу молоді під час війни, робота в партійних органах.

Цей насичений змінами період багато чому навчив Петра Тронька, надав йому корисного практичного досвіду, уміння знаходити вихід з різних життєвих ситуацій, був прелюдією до найпродуктивнішої діяльності в уряді та Академії наук України. У той час він почав довіряти свої думки друкованому слову, що набрало форми безперервної дослідницької роботи, публікації статей, монографій, видання фундаментальних праць. Їх буде понад 600.

На службі державній

Період роботи П.Т. Тронька на посаді заступника Голови Ради Міністрів

Української РСР був досить тривалим (1961–1978) і складним – хрущовська відлига, поширення прав союзних республік і знову брежнєвське посилення централізації влади та управління економікою, культурним і суспільним життям. Але саме тоді виявився його талант державного діяча, організатора і керівника. Він сам жартував, що ніхто ні до, ні після нього довше не був на цій посаді і додавав –17 років і два місяці. На той час уряд республіки очолювали В.В. Щербицький (двічі), І.П. Казанець, О.П. Ляшко. За розподілом обов'язків серед керівництва уряду Петру Тимофійовичу випало займатися численними питаннями гуманітарної сфери – культури, освіти, охорони здоров'я, преси, радіомовлення і телебачення, кінематографії, творчих спілок тощо. Йому довелося працювати в умовах жорсткої партійної дисципліни та різних поглядів на розвиток української національної культури. Проте він, висловлюючи свою позицію, умів переконувати вищих партійних і державних посадовців республіки у необхідності прийняття відповідних рішень. Особисті ділові і людські якості, авторитет високої державної посади сприяли здійсненню багатьох корисних справ.

Державну діяльність Тронько поєднував з науковою роботою. У 1968 р. став доктором історичних наук. Тема дисертації, як і багато його праць, присвячена історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, в яких він з документальною точністю розкрив героїчний подвиг комсомолу та молоді, вагомий внесок українського народу в загальну перемогу над фашистською Німеччиною. Він завжди намагався об'єктивно оцінювати історичні процеси, що відбувалися.

За його ініціативою і участю Рада Міністрів УРСР прийняла багато рішень та безпосередньо ним було організоване виконання масштабних проектів з важливих історично-суспільних питань. Це постанови про 100-річчя з дня

смерті та 150-річчя від дня народження Т. Шевченка (1964), з питань увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією українського козацтва (1965), про стан і заходи щодо дальшого поліпшення охорони та збереження пам'яток архітектури, мистецтва та історії Української РСР (1967), про створення Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР (1969), про перелік старовинних малих і середніх міст та інших населених пунктів України, що мають унікальні пам'ятки історії, археології, містобудування і архітектури (1976), про пам'яткоохоронне зонування м. Києва (1977). Багато інших урядових рішень, які вийшли за участю Тронька, торкалися питань розвитку охорони здоров'я, середньої, вищої і професійно-технічної освіти, будівництва і створення закладів культури, бібліотек, музеїв тощо. Він неодноразово очолював делегації від України на міжнародних форумах, зокрема, на Генеральній сесії ООН (1965), виставці «ЕКСПО-67» в Канаді (1967).

Масштабні історико-суспільні проекти

Істотні труднощі виникли в процесі створення унікального Музею народної архітектури та побуту, проти чого виступали і в республіці, і в Москві противники патріархальної старовини. Тронько зумів, заручившись підтримкою першого секретаря ЦК КПУ Щербицького, втілити в життя свою ідею щодо створення цього національного музею, який став місцем збереження самобутності української культури.

Але не все вдавалося здійснити. Так сталося з виконанням постанови про увічнення пам'ятних місць українського козацтва, що була схвалена керівництвом республіки на чолі з П.Ю. Шелестом (1965). Але у 1972 р. під тиском партійних московських та деяких місцевих ідеологів погляди на ці питання кардинально змінилися під виглядом боротьби з українським буржуазним

націоналізмом. У зв'язку з цим Тронько часто пригадував слова Петра Шелеста: «Як справи на Хортиці? Поспішай, Петре, завтра може бути пізно».

Він стояв біля першоджерел створення меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», відкритого 09.05.1981 р. у Києві. Він згадував, що йому як заступнику Голови Ради Міністрів УРСР довелося тривалий час займатися питаннями цього проекту, вибору місця, вишукування коштів для будівництва, залучення митців і будівельників. Він казав, що йому було приємно, коли автор проекту Є. Вучетич називав його своїм комісаром.

Головним його дітищем стало унікальне видання «Історії міст і сіл Української РСР» в 26 томах (Постанова ЦК Компартії України від 29.05.1962). Колосальна, безпрецедентна за своїм задумом і розмахом робота, душею і рушійною силою якої він був, започаткувала новий напрям у вітчизняній історіографії, стала стимулом у галузі охорони пам'яток і краєзнавства. Її було завершено за 12 років. Наукове забезпечення здійснював Інститут історії АН УРСР і редакція УРЕ на чолі з М.П. Бажаном.

Крім виконання функцій голови редакційної колегії «Історії...», Петро Тимофійович виступав у пресі, був пропагандистом ідеї, залучав до цієї роботи широкі кола краєзнавців з усіх областей України. Перший том «Харківська область» вийшов у 1967, останній – «Кримська область» у 1974 році. Це видання відрізняється як масштабністю дослідження, так і громадськими формами

його створення, воно стало великою школою самостійної творчості для десятків тисяч людей, що брали участь в його підготовці. Постановою ЦК КПРС і РМ СРСР цій праці присуджено Державну премію СРСР 1976 року.

Наступний важливий етап

У 1978 році П.Т. Тронько був обраний академіком і віце-президентом АН УРСР, працював завідувачем відділу історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії АН УРСР, виконував обов'язки президента Міжнародного комітету славистів, був головою і членом багатьох редакційних колегій, наглядових і координаційних рад, організатором проведення заходів з питань історико-

П. Т. Тронько

культурного життя України. То був наступний важливий етап його життя та діяльності як історика і ученого. Майже 22 роки (1967–1988) очолював Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, у 1990–2011 роках – Національну спілку краєзнавців України, 16 років (1996–2011) керував Всеукраїнським

фондом відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеся Гончара.

Саме Петро Тимофійович започаткував Звід пам'яток історії та культури України, 90-томну всеукраїнську історико-документальну серію книг «Реабілітовані історією», відіграв вирішальну роль у відновленні на київських пагорбах Золотих воріт, Успенського собору Свято-Успенської Києво-Печерської лаври, ансамблю Михайлівського Золотоверхого монастиря тощо.

Людина великої працездатності і багатой душі

Мені довелося, працюючи в апараті РМ УРСР, спілкуватися з його найближчими помічниками В.М. Булатом і П.Ю. Шабатиним. Вони згадували, що характерним для Петра Тимофійовича була велика працездатність, своєчасне реагування, пошук практичного оперативного вирішення питань, наполегливість у досягненні поставленої мети. Він високо цінував урядовий апарат, умів з ним працювати, організувати на ефективну роботу, вважав його важливою ланкою у системі державної служби. Вимагав від працівників компетентності, відданості роботі.

Аналізуючи тодішню діяльність уряду, він згадував про високий рівень виконавчої дисципліни: «Існував жорсткий контроль за виконанням рішень, на що відводився максимум місяць. І це рішення мало бути неодмінно виконане або, з дозволу вищих органів, за об'єктивних причин могло бути скасоване. А щоб не виконати – такого просто бути не могло. І це при тому, що апарат Ради Міністрів був значно менший. Але добір кадрів здійснювався дуже серйозно: люди працювали по 15–20 років і приходили до апарату уряду після великої школи практичної роботи».

Всі, хто з ним працював або спілкувався, відзначали його високу людську гідність і порядність, прихильне ставлення до людей, бажання прийти на допомогу. Я знав Петра Тимофійовича з 1969 року, і у пам'яті залишилась перша наша зустріч. Він мене запросив для розмови. Питання для нього було неприємне, і я хвилювався, чекаючи емоційного розгляду. Мій службовий ранг був набагато нижчим, та і за віком я був значно молодший. Але він розмовляв шанобливо і спокійно. Його поведіння і людяність, привітне обличчя, пильний, але доброзичливий погляд залишили в душі добрий слід.

У 2000-х роках ми зустрічалися, коли він брав участь у засіданнях з питань підготовки історії Секретаріату КМУ. Також як ветеран Вітчизняної війни – у щорічних заходах, присвячених Дню Перемоги, які організовувались керівництвом уряду. Приходив одягнений у військову форму, при всіх своїх бойових і трудових нагородах, часто виступав із спогадами, розповідав не про себе, а про героїзм молоді у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, у післявоєнній відбудові Києва.

Він прочитав мою статтю «Уряд у роки війни» (2007), і коли ми зустрілися у Будинку уряду під час таких урочистостей, висловив схвалення: «Це дуже цікава і корисна справа. Раджу Вам її неодмінно продовжувати». Згодом подарував мені на добру згадку збірник «Що ми залишаємо нащадкам?», виданий до його 90-річчя, з надписом: «... ветеранові урядового апарату, активному дослідникові його непростой історії, популяризатору славних сторінок минулого». Така рецензія і оцінка видатного вченого стала би утішною для будь-якої людини, тим паче, для мене, не фахівця-історика, вона була дуже приємною і важливою. Його благословіння розсіяло вагання і сумніви – чи моя це справа, чи зможу її осилити? Надихнуло на подальші дослідження і публікації з історії виконавчої влади України. Завжди буду зберігати почуття вдячності до цієї чудової, незвичайної людини. Він не зрікався свого радянського минулого, вважав, що «до нашої історії необхідно ставитися більш відповідально насамперед тому, щоб вона була реальною, правдивою, неперекрученою».

Петро Тимофійович Тронько завершив свій земний шлях у 2011 році на 97 році буття. Його життя є прикладом самовідданого служіння своєму народові, принципам історичної правди та збереження національної культурної спадщини України. Він залуговує вдячній пам'яті нащадків.

Василь Кушерець,
доктор філософських наук,
професор, голова правління
Товариства «Знання» України

НА ВІСТРІ СУЧАСНИХ ЗНАНЬ

Важко переоцінити роль і місце вченого в суспільстві. Саме завдяки діяльності вчених світ є таким, яким ми його сприймаємо і творимо.

Особливе місце в українській науці належить доктору економічних наук, професору Університету сучасних знань, члену спілки письменників України Канигіну Юрію Михайловичу.

Він відомий світу не лише своїми науковими працями (їх понад 400), серед яких 22 монографії, майже 200 науково-популярних публікацій, а й як оригінальний мислитель, інтелектуал найвищого гатунку, який спрямовує мейстрім не лише економічних, а й філософських, історичних, етнологічних, інформаційних думок у русло сучасного знання; формує тренд мислення і практики людини XXI століття.

Його домінантне кредо в цьому сенсі полягає в наступному: до сучасного належить таке знання, яке випереджає людський досвід, а не слідує йому. Як правило, сучасне знання співмірне з вічністю і працює на неї. Адже вічність складається з миттєвостей сучасного. Бути вічним – це бути завжди сучасним.

Сучасність не тотожна теперішності, в основі якої лежать ті меми – ментальні віруси: ідеї і концепції, які формують наше мислення, надають смисли (наперед задані дії) у спотвореному вигляді. Основний порядок парадигми людської екзистенції в даний час «Бути – діяти – мати» сприймається багатьма людьми у зворотному порядку: «Мати – діяти – бути». Дедалі більше і більше молоді «заточені» на такому знанні і досвіді, які швидко забезпечують кількість отриманої слави, грошей, влади, власності будь-якою ціною, тобто перемог, коли переможець отримує все.

Така теперішність лише посилює невідому еволюцію через природний відбір. Сучасні ж знання, смисли забезпечують можливість свідомої еволюції через осмислений людський відбір. Сучасні вчинки вимірюються тим, скільки, завдячуючи Вам, отримали інші.

Всесвіт, як паноптичне всеозірне суспільство, що оповите мережею, подібною до інтернетової павутини сучасної свідомості, сукупність людських думок, які перетворюються на те, що згуртовує планетарне суспільство, надає її культурі унікальний характер, картину світу, яка насичує людство ціллю і сенсом існування.

Шлях до сучасного знання, на переконання Канигіна, – це, насамперед, кардинальна зміна уявлень про місце і роль людини в усьому світі. Людині, для якої відповідь на питання: «Хто я Є?» по відношенню до чого б то не було, у взаємовідносинах з чим би то не було та «Ким Я вибираю бути?», – є відповіддю на будь-які інші життєві питання. Нині щораз більше втрачають актуальність і дедалі менше працюють питання типу: «Що робити?» і «Хто винен?». Натомість відповіді на питання: «Що я повинен робити?», «Як не дозволити своєму життю бути нічим іншим, окрім найвищої і найпрекраснішої версії із усього великого і прекрасного, що Ти Є?» – стають найактуальнішими запитаннями XXI століття в суспільстві знань.

«Ти дійсно Є! Ти Є Тим, ким ти вибираєш бути!». У разі позитивних відповідей на кожному індивідуальному рівні ми матимемо надію, що XXI століття стане зоряним часом нашого біологічного виду.

Сучасні знання опираються також на метафізичні дослідження. Відомо, що ще Кант назвав метафізику «культурою розуму», а Гегель писав, що «освічений народ без метафізики подібний до «храму без святині»».

Сучасна картина світу базується на дворівневій реальності – проявленого і непроявленого світів, яку Ю.М. Канигін увів у науковий обіг.

Реальний, видимий «людський» світ, не створюється фізично, а відкривається, вводиться в інформаційне поле людей.

У нашу епоху народжується нова «людська» реальність, яка вбирає в себе не лише проявлений, а й (певною мірою) непроявлений світ, який доступний людині не лише на рівні віри, але щораз більше на рівні знання і практики.

Знання завжди опиралося на віру. Адже будь-яка людина нездатна почати все з чистого аркуша, та й не потребує цього. На вірі побудована вся медицина. Початкові базові знання при навчанні також даються через віру. Власне, сама по собі істина базується на вірі. Адже істина це не «що». У старому, класичному розумінні поняття істини як відповідність наших знань об'єктивним даним не працює, тому що в цьому сенсі ми маємо справу лише з відношенням наших знань до об'єкта. Істина – це «Хто» – суб'єкт. Істину несе в собі той, хто свою віру, опираючись на свої знання і досвід, перетворює на дійсність.

Віра є здійснення очікування мого і впевненість у невидимому (Євр.11.1), спосіб володіння тим, на що надієшся, субстанціювання очікуваного, спосіб гносеологічного передбачення.

На що людина фокусує свої наміри, то те й стає її реальністю, і вона йде до неї з власної істини, власної мудрості. Таким чином, віра перетворюється на

нові знання, а знання – на реальність. «По вірі Вашій нехай буде Вам», – говорив Апостол Павло. По суті, кожен може публічно сказати так, як говорив Христос: «Я є істина і життя і шлях».

Через власний досвід великий задум творіння, зрештою, стає людині зрозумілим, бо вона пізнає його в собі. Бог стає доступним людині не лише на рівні віри, але дедалі більшою мірою і на рівні знання і практики. Він входить у нашу реальність через конструктивну метафізику, яка, у свою чергу, перетворюється завдяки сучасним наукам – квантовій механіці, наукам інформаційно-кібернетичним, неврології, біофізиці тощо.

Нині більшість людей вірить у Бога, який став частиною нашої культури. Навіть атеїстичне протистояння вірі в існуванні Бога нині не має сенсу. Адже атеїзм живе не без Бога, бо кому ж тоді він буде протистояти. Такий атеїзм стає заручником Бога. Навіть французькі атеїсти-просвітителі Вольтер, Дідро, Руссо стверджували, що атеїстичних етносів на землі не було і не буває. Можна показово заперечувати існування єдиного та всемогутнього Бога, водночас вірячи у значущість самої всемогутності. Це змусило навіть Ніцше сказати, що Бог продовжує існувати за всіх умов, навіть коли у нього не вірять. «Без поняття Бога – стверджував Д. Дідро, – яке складається із найпростішого складу слова, важко пояснити існування світу».

У своїх працях Ю.М. Канигін переконливо показав, що на основі конструктивної метафізики, яка постійно змінюється завдяки сучасним наукам, Бог стає елементом нової символічної реальності, входячи в неї через душу людини, яка ізоморфічна (структурно і функціонально, але не фізично) подібна Богу. І якщо раніше Бог і душа людини виганялись із наукової картини світу, то багато в чому, завдяки Канигіну, вони стають головними смисловими елементами в сучасній картині світу. Сам Всесвіт стає в новому уявленні як денотат Людини, тобто

його макрокосм. Згідно з Григорієм Богословом, людина – це макрокосм, поміщений в мікрокосмі. Людина – це світ великий, поміщений в світ малий. Все що є у світі, є в людині, але, крім цього, у людині є свобода. Як людина створена Богом, так і Бог створений людиною. Кожну мить Бог виражає себе в людині з допомогою людини через Бога. Людина завжди стоїть перед вибором: яким має бути на цю мить створений нею Бог. І саме цієї миті життя завжди створює нове життя. Якщо взяти суто українську ментальність, то це виражається наступним чином: «Я у Батькові, а Батько в Мені», або: «Як клітина у всьому тілі людини, так людське тіло у Бога». Ось чому в нас є всі підстави сказати, що Людина вище ніж Космос, і вище ніж суспільство. І лише на цій основі Людина відповідає і за суспільство, і за Космос. Вовк, наприклад, не відповідає за весь біоценоз, бо він є частиною біоценозу. А Людина відповідає і за вовка, і за зайця, тому що вона не є необхідною частиною їх харчового ланцюга. Ось через що людина відповідальна за все.

І через це кожна людина не повинна принижувати свою власну велич, бо, заперечуючи її, вона заперечує, що Бог існує в ній.

Така філософія людини жодним чином не означає, що ми повертаємося до обновленої релігії людини – гуманізму середніх віків, коли людина оголосила себе Богом. Сучасна філософія людини, згідно з Канигіним, означає лише, що людина є гідна статусу Людини з великої літери, як сили Бога – Батька, як послідовника Ісуса Христа.

Про Ю. Канигіна як вченого, літератора, публіциста можна сміливо сказати, що він живе вчинками, а не роками. У часи Радянського Союзу він, як більшість чесних вчених, намагався удосконалити недосконалий союз, всіяко намагався протистояти тим неймовірним економічним витратам на незначні або недосяжні цілі. Цьому була присвячена кандидатська

дисертація, яку він захистив після закінчення аспірантури економічного факультету Московського університету.

У 1973 році він став наймолодшим доктором економічних наук у Радянському Союзі. Діяльність його як вченого економіста, професора уже з 60 років минулого століття була сконцентрована на вивченні проблеми побудови «економіки знань», про що у світі заговорили на 50 років пізніше.

Роботи на цю тему були настільки резонансними, що за рекомендацією академіка Г.І. Марчука – його затвердили на посаду вченого секретаря Президії Академії наук СРСР з економічних та гуманітарних наук і деканом економічного факультету Новосибірського університету за сумісництвом.

Коли він працював у Новосибірську, його призначили куратором 19 регіональних інститутів, відділів і третьої за величиною в СРСР бібліотеки в Новосибірську. Про Ю.М. Канигіна говорять як про вдумливого та ініціативного науковця.

Як лектор Товариства «Знання» виступає з лекціями, багато пише про проблеми реформування економічного господарства, які пов'язані з утвердженням нового економічного мислення. Економічно мислити, стверджував Канигін, треба згідно з законом максимального виробництва натурального продукту, що актуально й нині:

- мінімальні витрати часу і грошей;
- розподіл національного доходу за кількістю виробничого продукту;
- переведення конкретних відносин у русло норм і правил;
- забезпечення високого рівня довіри, прозорості, пунктуальності виконання угод;
- створення виробничих фінансових економічних відносин продуктивного виробництва на основі ефективності витрат і строгого їх дотримання;
- усвідомлення всіма, що фінансова система – інструмент і джерело грошового

забезпечення виробництва і споживання, їх відлучення і привласнення призводить до тяжких наслідків у суспільстві.

Якщо мислення і дії правильні щодо вимог закону, то країна створить і реалізує стільки натурального продукту, який забезпечить усім платоспроможний продукт і стабільність цін.

По сучасному звучали також його думки в далеких 70-х роках ХХ століття щодо стратегії проведення економічних реформ, які включають у себе зміну економічного мислення не лише влади, а й населення, бо, як люди мислять, так вони і діють, такі отримують результати, так і живуть. Без масової підтримки реформ з боку населення вони не відбудуться.

Зустріч у 1976 році в Новосибірську з українським академіком В.М. Глушковым докорінно змінила його долю. Він погодився на пропозицію, взяв участь у конкурсі й у січні 1977 року став завідувачем відділу наукового потенціалу Інституту кібернетики Академії наук України.

Саме на той час бурхливо розвивається кібернетика, створюються АСУ – технологічні та організаційні системи управління. Ю. Канигін поринає з головою в нову науку. Він тісно співпрацює з академіком В. Глушковым, часто виїжджає з ним до Москви, де бере участь у виконанні програм військово-промислового комплексу. В Україні створюються перші електронно-обчислювальні машини (ЕОМ).

Його захопила інформатика, він з головою поринув у цю нову для суспільства науку.

У 1980 році Юрій Михайлович створює перший в СРСР підрозділ з інформатики – Лабораторію теоретичних проблем інформатики. За прикладом Києва в багатьох містах СРСР перейменовують відповідні підрозділи з програмування на інформатики. Цього ж року виходить у співавторстві із Глушковым монографія «Основи економіки машинної інформатики», що стала першою працею з інформатики в СРСР.

У співавторстві з В. Глушковым Ю. Канигін опубліковує більше двох десятків статей, брошур, книг, в яких йдеться про інформатику як нову фундаментальну науку, що є не просто розділом кібернетики, а, навпаки, вона набагато ширша від неї. Вчений бере активну участь у дискусіях, що точаться на сторінках різних видань щодо того, чи є інформатика наукою про інформаційні програми, чи комп'ютерною системотехнікою та ін. Дискусійні та пропагандистські статті Ю. Канигіна друкуються в газетах «Правда», «Комсомольская правда», журналі «Техника молодежи» та ін. Виходять книги в «Науковій думці» «Основи теоретичної інформатики» («Основи теоретической информатики», 1991), спільно з В. Михалевичем у Політвидаві України виходить монографія «Кібернетика в житті суспільства» («Кибернетика в жизни общества», 1985), спільно із З. Ткачуком – книга «Українська мрія», 1996. Книги Ю.М. Канигіна з інформатики видаються за кордоном, зокрема французькою, англійською, монгольською мовами.

Ю.М. Канигін спільно з В. Глушковым настирливо відстоює інформатику як основу модернізації суспільства, як безпаперову машинну документалістику. Термін «інформація» дехто розумів як газетний жанр, а інформатика розумілась як документалістика чи розділ бібліотекознавства.

Безкомпромісний прихильник інформатики Ю.М. Канигін з прикрістю пригадує, що окремі вчені України не зрозуміли до кінця переваг нової науки інформатики і Україна втратила свій престиж як науковий центр інформатизації. Інститут кібернетики був розширений на декілька наукових закладів.

Учений вважав, що інформатика пов'язана з базами знань, а не з базами даних, як ЕОМ. Через деякий час вже на ЕОМ третього покоління стали обробляти смислову інформацію. Нині прогнози Ю.М. Канигіна підтвердилися, і ми є свідками формування

інформаційного суспільства, хоча Україна мала шанси в інформатиці бути попереду багатьох держав.

Можна упевнено вважати, що Юрій Михайлович зробив величезний внесок у розвиток інформатики як науки. Він організував у Києві в 1984 році першу Всесоюзну наукову конференцію з інформатики, читав перший навчальний курс з економічної інформатики в колишньому інституті економіки (тепер академія імені В. Гетьмана). У 1989 році в Москві виходить його написаний спільно з Б. Зотовим навчальний посібник для старшокласників «Що таке інформатика?» («Что такое информатика?») накладом 200 тисяч примірників.

У 1993 році він ініціював створення Української академії інформатики і нині є її академіком.

З 1990 року він – завідувач відділу соціального інтелекту Інституту соціології Академії наук України, згодом стає головним науковим співробітником Центру досліджень наукового потенціалу та історії науки Національної академії наук України, головним науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАНУ, професором Університету сучасних знань, а за сумісництвом – провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАНУ».

Ю.М. Канигін був членом Спілки журналістів СРСР, є членом Спілки письменників України. З-під його пера в різних видавництвах вийшло немало книг з історичної тематики, зокрема, така відома широкому загалу книга як «Шлях аріїв», яка була перевидана 27 разів, «Альтернативна історія Русі» («Альтернативная история Руси»), «Останні часи» («Последние времена. Новая парадигма истории»). Минулого року у видавництві «Знання України» надрукована книга, написана спільно з В. Кушерцем, «Слов'янський світ. Місце і роль України» («Славянский мир. Место и роль Украины») та ін. Спільно з земляком Ю. Батушиним він видав

книгу «Відкриття городища» («Открытие городища»), в якій обґрунтовується достовірність, що саме поселення Городище стало колицкою виникнення Донецького басейну як вугледобувного та металургійного центру.

Досить відома його плідна співпраця з українським мислителем Миколою Руденком – земляком Ю. Канигіна (їх батьки працювали на одній шахті). Він відкривав Ю. Канигіну нові грані існування людини, по-новому дивився на виробничі та природні сили, енергію економічного зростання та прогресу, наблизив до відкриття Біблії як системного знання. Даруючи свою книгу «Енергія прогресу» («Энергия прогресса»), М. Руденко написав: «Батькові науки, яку можна назвати філософією історії, – дорогому Юрію Михайловичу Канигіну. Я щасливий, що це народилося на нашій землі – в Україні. 27 лютого 2001 року».

Багатогранний талант Юрія Михайловича з великою силою та ентузіазмом проявився у співпраці із Товариством «Знання» України. Результатом творчої дружби стало немало книг, підготовлених спільно з ним, що видані у видавництві «Знання України», зокрема «Біблія і наука», «Альтернативна історія» («Альтернативная история»), «Посткласична історія (вузлові моменти)» та ін.

Знаючи особисто не один рік Юрія Михайловича, можу стверджувати, що це Людина з великої літери, принципова, надійна, відповідальна. Як професор Університету сучасних знань він завжди знаходить час взяти участь в університетських конференціях, круглих столах, є опонентом під час лекцій, що проходять в конференц-залі Товариства «Знання» України.

Ю.М. Канигін – повний сил, задумів, завжди в пошуку нового, на вістрі сучасних знань.

Ніяких офіційних нагород Канигін Ю.М. не має. Але задоволений тим, що є у нього постійний читач. Книги його читають і визначають як патріота, інтелектуала і духовну особу.

«ДОСЛУХАЙТЕСЬ МОВИ Й ЖИТТЯ НАРОДУ...»

Наталія Околітенко,
письменниця, доктор
біологічних наук, заслужений
журналіст України

У листі до Г. Мордовцева Михайло Коцюбинський писав, що у Валуєвському циркулярі особливий наголос було зроблено на забороні українською мовою популяризувати наукові здобутки. На світанку епохи науково-технічного прогресу то був дуже точний постріл у майбутнє нації, бо найкращий спосіб зберегти статус «меншого брата» – це відтягти його від новітніх знань. 1915 року вже після Емського указу Харківському товариству писемності власті дозволили провести з'їзд з організації розумних розваг для населення. Патріотично налаштована громадськість поклала бойкотувати захід, його ж несподівано для багатьох підтримав Олександр Яната. На зібранні він виступив з доповіддю, де прямо ув'язав мову, якою розмовляє населення, з розвитком

виробничих сил у сільському господарстві, після чого, рятуючись від політичних переслідувань, мусив виїхати до Білорусії. Ця доповідь, яку відомий еколог Володимир Борейко знайшов у Харківському державному архіві, побачила світ тільки у дев'яностих роках минулого століття – у «Віснику Академії Наук». Тим часом проблеми, які поставив цей видатний вчений з яскравим творчим обличчям, нерозв'язані й досі.

Олександр Яната народився 28 травня 1888 року і його недавній 125-літній ювілей пройшов непоміченим для суспільства. Його мати, Марія Фортман, була німкенею, батько, садівник Алоїс Яната – учасник чеського визвольного руху – емігрував в Україну, знайшовши прихисток у селі Крюковці під Миколаєвим. Як талановитий організатор науки Олександр визначився дуже рано: навчаючись на агрономічному факультеті Київської політехніки, створив гурток природників, а через рік і Миколаївське товариство, яке випускало журнал «Природа». З 1906 року цей юнак під час вакацій ходив з гербарійною течкою селами, де жили нащадки турбаївців, які, збунтувавшись проти покріпачення,

на чотири роки запровадили в себе козацьке самоврядування, аж поки їх виселили в колишнє Дике Поле, і розпитувався у зустрічних, як називається та чи та рослина й що те слово означає. Згодом він напише: «... Український народ встигнув створити величезну самобутню номенклатуру, охрестивши майже всі рослини, які його оточували. В народних назвах привертає увагу їхня дивовижна точність. Та воно й зрозуміло, бо народна назва – не продукт свавілля, фантазії одного автора, а те, що було піддане добору, отже, найбільш вдале, життєве».

У одній із своїх наукових праць О.А. Яната наведе 579 назв для 402 рослин, які він зібрав на території Північної

Таврії, і це стане незаперечним свідченням, що тут споконвіків жили українці. Згодом він створить Термінологічну комісію природничого відділу Українського наукового товариства в Києві, й вона звернеться до сільської інтелігенції із закликом «дослухайтеся мови й життя народу», дізнавайтеся від нього назви всього пов'язаного із значенням для людини живого світу, побутовим, обрядовим, медичним, технічним і тому подібним». 1921 року ця структура під назвою «ботанічна секція» стане складовою Інституту української наукової мови і, хоч він проіснував тільки десять років, його співробітники встигли видати багато словників із різних галузей науки, зокрема й капітальний «Словник ботанічної номенклатури». Що ж до народного назовництва, то серед українського населення з ініціативи Олександра Янати розгорнеться велика наукова робота, де будь-яка сільська жінка могла потягнути на статус професора.

Стан наукової термінології є показником загального рівня національної культури, і тут Яната мав гідних попередників. Базу з цього питання заклав видатний мовознавець і природничник Іван Верхратський, зібравши близько двох тисяч назв рослин у супроводі етнографічних відомостей щодо їх застосування, та й Борис Грінченко у своєму капітальному «Словарі української мови» приділив цій темі багато уваги.

А в юності Олександр Яната ставив на перше місце революційну діяльність, набувши відомості в підпільних гуртках під псевдо Тарас. У його помешканні було зроблено кілька трусів, навіть у Лук'янівській тюрмі якийсь час посидів. Розкішна біографія для кар'єри, коли встановилася радянська влада! Однак після Жовтневого перевороту Яната не тільки відходить від політики, а й пориває стосунки з більшовиками, до яких раніш належав, з тієї причини, що його не влаштовує притаманний цій партії національний нігілізм. Людина, в жилах

якої не текло й краплини української крові, зросла в щирого патріота землі, яка прихистила його батька. У документах він писав: «українець (з чехів)». Хіба не логічно було б і тепер взяти цю формулу на озброєння?

Другим аспектом Янатиної діяльності, якому він зберіг вірність на все життя, стає екологія. Ще в грудні 1911 року при Кримському товаристві природників він разом із дружиною Наталею Осадчею-Яната створює комісію з охорони пам'ятників природи й старовини, вивчає кримські печери, встановлює зв'язок з іншими ентузіастами цього діла по всій Російській імперії. Молоді люди прагнуть викупити «Кам'яні могили», щоб зробити цю цілинну ділянку заказником, але зібрати їм потрібну для цього суму грошей не вдалося.

Після революції Яната повністю віддався науці, зокрема, її організації в Україні. Розмах його діяльності як активіста нашого відродження вражає: будучи одним з фундаторів та керівників Сільськогосподарського комітету України при Наркоматі земельних справ разом з Миколою Шарлеманем налагоджує наукову роботу в Асканії Новій, рятує від розорювання «Хомутівський степ» та й інші заповідники, без нього не проходить жоден агрономічний з'їзд. А ще він фондує низку профільних журналів, з яких «Український ботанічний журнал» та «Вісник сільськогосподарської науки» до недавнього виходили в світ. Він – один з організаторів Канівського заповідника та Кончи Заспи. За всього того, перелік його друкованих праць сягає сотень назв. З іменем Янати пов'язані перші науково-популярні видання українською мовою, чому він надавав особливого значення. У держархіві Харківської області й досі зберігається запасний варіант Янатиної доповіді, підготовленої до з'їзду організаторів розумних розваг для населення Товариства писемності під назвою «Необхідні передумови до популяризації у нас

природознавства й агрономії». Там є слова: «Замість зміцнення в народі, особливо в селі, любові до своєї природи, до свого краю, свідомого до них ставлення й поваги – у нас прищеплюється якась культура без ґрунту».

Будучи одним із засновників Української Академії сільськогосподарських наук, Олександр Алоїсович застерігав проти швидкої колективізації, вважаючи, що цій ризиковій практиці мають передувати глибокі економічні дослідження.

Але найулюбленішою Янатиною справою було народне назовництво: крізь фітоніми поставала минувшина, фольклор, побутові звичаї, медична практика нашого народу. За самими тільки назвами рослин можна було знайти поміч від хвороб: болібрюх, чистотіл, кривавник, живокіст, бородавник, прозірник, стягач... А ось скільки синонімів у слова жаба: зеленуха, порхавка, босорка, раканя, рахкавка, ропавка, равер – і більшості відповідають латинські назви, бо ще з долиннеєвських часів наш народ умів класифікувати рослини й тварини. Ціле своє наукове життя Олександр Яната працював над «Українською ботанічною номенклатурою» та «Українською ботанічною термінологією».

Заходилося на школу світового значення: адже сама ідея – осмислення століттями нагромаджуваних природничих відомостей у зв'язку з практикою сільського господарства, природоохоронними традиціями, етнографією дуже плідна, і цей пласт необхідно було підняти на поверхню. Уже в наш час, створюючи свій «Чотиримовний словник назв рослин» (українсько-російсько-англійсько-латинський) академік НАН Дмитро Гродзінський був вражений інформаційною ідентичністю народної номенклатури: так, якщо в Україні якусь рослину було названо «відьмячим зубом», то «відьмячим зубом» вона була і в Австралії.

Та в біології починалася епоха боротьби з так званою формальною генетикою, що увійшла до її історії як горезвісна «лисенківщина», не кажучи про те, що вчений таких поглядів взагалі не міг вписатися в ідеологічні рамки сталінського режиму. До 1929 року все було гаразд: професора Олександра Янату навіть висунуто в академіки – разом з Миколою Вавіловим. Обоє представляли цикл сільськогосподарських наук, набрали однакову кількість голосів, однак прізвище Янати до списку рекомендованих кандидатів не потрапило. Невдовзі стало не до формальностей. Недоброї пам'яті «академік сталінського призову» Іван Презент ось так відгукнувся про Янатины труди: «Ставлячи перед собою завдання – розв'язати проблему степового комплексу, Яната всіляко ввертається, щоб законсервувати цілинний степ...».

15 березня 1933 року Олександра Алоїсовича знімають з роботи в Інституті захисту рослин за «протягування буржуазних екологічних теорій в галузі боротьби з бур'янами», далі на вченого обрушуються найбезглуздіші звинувачення, аж до того, що його називають «кулацько-петлюрівським адвокатом». 4 травня 1936 року Янату арештовують: як виявилось, чекістське досьє на нього вже було зібране, що ж до праць, то вони були вилучені з обігу раніше. «... До керівництва Академії пролізла контрреволюційна націоналістична група на чолі з Сліпанським і Янатою, які розгорнули там роботу по знищенню нашого сільського господарства», – писав тодішній нарком освіти Володимир Затонський. Невдовзі він і сам буде звинувачений у приналежності до того ж що й Яната «Антирадянського національного центру» і розстріляний.

У книжці Семена Підгайного «Українська інтелігенція на Соловках», що вийшла в Мюнхені, розповідається, як після праці на дослідному полі цей професор спав до першої ночі, а потім

прокидався й до ранку впорядковував гербарійні картки. Був мовчазний, ні з ким намагався не вступати в контакт. Термін дії виroku закінчувався 4 травня 1939 року, але без видимої причини його продовжили ще на п'ять років, й то вже виявилось для хворого на туберкульоз і з враженим серцем Янати понад можливості: етап до Магаданських таборів, куди його перевели із Соловків, він не витримав. Моя стаття про цього вченого у співавторстві з працівником архіву Олександром Рибалко, надрукована у вісімдесятих роках минулого століття у тижневику «Україна», кінчалася словами: «обставини загибелі Олександра Янати невідомі». Її було передано по радіо «Свобода», й у відгуку черкащанин Андрій Ковтун розповів, що ж з Янатою сталося. Наводимо уривок з його листа:

«Із села Палатки непрохідною тайгою треба було під конвоем пройти дев'ятнадцять кілометрів до зрубленого в таборі бараку. Дощ лив, як з відра... Я взявся нести Янату скриньку, на якій ножем було видовбано «Флора й фауна Соловецьких островів». Голодний, холодний, пригнічений Яната не полишав науку. Дорогою розповідав мені про симбіоз моху й гриба.

За два кілометри від майбутньої траси Яната почав сідати й навіть лягати – сили в нього кінчилися. До того ж настала ніч. З дозволу конвоїра знесиленого Янату залишили в тайзі!»

Вранці конвоїр разом з п'ятьма в'язнями пішов шукати покинутого. Вчений був непритомний, і за кілька годин помер на руках у Ковтуна. Сталося це 23 травня 1938 року напередодні його п'ятдесятиліття. Знайдені в скриньці рукописи було спалено на тюремному дворі, інші фундаментальні праці Олександра Янати поки що невивчені й несистематизовані. Наталя Осадча-Яната також була звільнена з наукового інституту і, перебиваючись випадковими

заробітками, продовжувала збирати народні назви рослин, аж доки разом з донькою Мар'яною емігрувала спочатку до Німеччини, а потім і до Сполучених Штатів. Там, працюючи в Українській Вільній Академії наук, видавала чоловікові праці, які зуміла врятувати, та власні дослідження з медичної ботаніки. Доля дарувала їй тривалий вік: померла 9 квітня 1982 року, маючи за дев'яносто. Про цей подвиг любові і до науки, і до чоловікової пам'яті я дізналася ще в дитинстві – від своєї тітки біолога Параски Карпухан.

Довго не могла зрозуміти, чому ім'я цього вченого не згадували навіть після його реабілітації за клопотанням «Української енциклопедії», а в капітальній «Історії Академії Наук» йому було приділено лиш кілька слів. Фатальна випадковість, спричинена тим, що він до арешту не встигнув стати академіком? Та виявилось, що причина інша: Олександр Яната близько знався з Симоном Петлюрою, познайомившись з ним під час Першої Світової війни. І хоч від посади міністра освіти в уряді Української народної республіки він відмовився, все одно такого в СРСР не прощали.

Біолог за фахом, я більше контактувала з науковим світом, аніж з літературним, хоч і мала себе, насамперед, за письменницю. У сімдесятих роках було піднято на поверхню указ тридцятих років про наближення української наукової мови до російської і, працюючи фаховим редактором видавництва «Радянська школа», я на власній шкурі відчула, до якого абсурду було доведено побудовану на цьому практику. Під сумнів ставився навіть термін «глід український», хоч це була офіційна назва рослини. Варто згадати добрим словом тодішнього директора видавництва Івана Гончаренка, котрий як міг опирався авторам, що агресивно впроваджували в тексті явно російські слова, особливо ж шани заслуговує професор Андрій Голуб. Написавши перший український

підручник із загальної та неорганічної хімії для вузів, – доти були перекладні з російської – він видав його без гононару в університетському видавництві, щоб не правити «східчасту дисоціацію» на «ступенчасту», а «кристалічну ґратку» на «кристалічну решітку». До останнього він боронив науковців та аспірантів своєї кафедри від нападок КДБ, через що й помер надто рано. За свідченням його учня Миколи Василеги-Дерибаса, у нього не виявилось навіть пристойного костюма, щоб бути покладеним до труни. Вважаю, що коло «шестидесятників», до яких відносять насамперед літераторів, вельми сумнівних у своїй ідеологічній послідовності, неодмінно має бути розширене за рахунок науковців.

За часів незалежності в львівському Інституті екології Карпат НАНу України було зроблено спробу відродити Янатину справу. Однак стаття Ю.Я. Кобіва й К.А. Малиновського «Українська ботанічна номенклатура: історія, стан та перспективи» була надрукована в «Українському ботанічному журналі» (1995р., т. 32, № 2), який сам Олександр Яната і заснував, у порядку дискусії ще й у супроводі коментаря редколеґії, де категорично стверджувалось, що «народна топоніміка не має однозначних наукових засад» і є «хуторянською». Природно, що кошти на розвиток цієї теми виділені не були. Тим часом і справді важко не погодитись з авторами статті, які писали, що не варто розраховувати на ефективність природоохоронної роботи, закликаючи не зривати рідкісну рослину під назвою сіверія гірська, якщо серед місцевого населення вона відома як підойма. Найсумніше ж, що покоління, яке знало багато ботанічних назв, вже відійшло в минуле, й українська наука того не помітила. Не було навіть спроби привезти з-за кордону та перевидати «Українські народні назви рослин», а це ж таки безцінний скарб.

І вже зовсім кепські справи саме за незалежності склалися з науково-популярною літературою, розрахованою на правічний інстинкт пізнання, що вивів людину з печери. Серійні видання, які за радянських часів користувалися великим успіхом, були неодмінною складовою благодіючого впливу на молоде покоління. Така література у всьому світі збирає великі тиражі, успішно конкуруючи з попсовими бестселерами. Колись у видавництві «Веселка» була потужна редакція пізнавальної літератури на чолі з завідувачем Миколою Василенком. Однак, ставши директором, Ярема Гоян діяльність свою розпочав з того, що викорчував це плідне дерево в саду нашого духовного життя.

Чи розумів цей автор барабанно-патріотичних статей, що вчинив у душі Валуєвського указу, закладаючи цеглини в підвалини української державності, прирікаючи її таким мисленням на приналежність до країн третього світу? Наслідки не забарилися: випадання науково-популяризаційної ланки знизило не тільки інтелектуальний, а й моральний рівень всього суспільства: успішною у нас, на жаль, є література, яка пише про те, що «нижче пояса». З власного досвіду знаю, що видавництв, спроможних ризикнути задля благородної мети комерційним успіхом, у нас небагато...

Останні десятиліття ознаменувалися обвалом відкриттів у біології, але через брак їх популяризації загальна наукова парадигма невблаганно застаріває. Це особливо позначається в царині медицини, де саме через нерозуміння суті того, що відбувається в природі, стали можливі авантюри, подібні до істерії навколо «свинячого грипу».

Ситуацію могла б врятувати дешева в м'який обкладинці невеликого обсягу, однак багатотиражна серія брошур про останні відкриття в науці, але державного інтересу до цього немає. Може, хто з приватних підприємців відгукнеться на таку ідею?

Віталій Пригоровський,
член Національної спілки
журналістів України

НАВЧАВСЯ В ГЛУХОВІ...

Уже при першій згадці про Глухів – це старовинне поліське місто з голубими водами річки Есмані між задумливих берегів – виникає в уяві давня й сучасна його історія.

Глухів сьогодні – далеко знаний культурний і економічно важливий центр Сумщини.

Глухів колишній теж належить до міст відомих. Він був столицею Лівобережної України. У ньому містилася резиденція гетьманів. Він брав участь у багатьох літописних подіях. Його гнобили. Його завойовували. Він потерпав від жахливих пошестей і пожеж.

Історичні джерела свідчать, що майже вісім століть тому все населення Глухова вимерло від чуми; і щоб місто відродилося знову, минуло багато часу. Те древнє місто пустошила і гнітила монголо-татарська навала. Після неї Глуховом володіла Литва. Потім Московська держава й Польща – поперемінно.

У 1748 році Глухів спіткало велике лихо з тяжкими наслідками для нього. Від пожежі місто перетворилося на згаріще. Всі церкви, монастирські споруди, гетьманське дворище, всі старшинські двори й канцелярії зусібіч охопив і знищив небувалої сили вогонь.

Нову його забудову вели російські зодчі. Однією з найкращих споруд, що

прикрасили місто, став будинок Малоросійської колегії. Його назвали «восьмим дивом світу». А звів це диво його невтомний творець – умілий, досвідчений архітектор А. Квасов.

Глухів ожив.

Та не менш руйнівною виявилася для нього й пожежа 1784 року. Вона обернула на попіл понад триста будинків. Геть дотла погоріли в ньому урядові приміщення. Перестав існувати Успенський монастир. Місто опинилося без крамниць і заїжджих дворів. Зникли й інші важливі об'єкти.

Відтоді відбудова тривала довго й повільно.

Найстарішим пам'ятником архітектури, що зберігся до наших днів, глухівці називають Миколаївську церкву. Спорудив її «кам'яних справ майстер» Матвій Єфімов. У цій величній будові, як твердят солідні знавці, йому пощастило втілити кращі риси української архітектури XVII століття,

Глухів. Будинок Малоросійської колегії

Дальший розвиток міста вніс нові корективи. Глухів став одним із найбільших центрів Лівобережної України з виробництва гармат, мідних казанів, різного посуду, церковних дзвонів; славився багатьма ремеслами. Але плодами людської праці користувались багатії. Переважна більшість населення вважалася неписьменною. Діти лишалися поза школою. А вищу й середню освіту мали, головним чином, дворяни та духівництво.

Саме таким вступало це старовинне місто в єдиноборство з несправедливим ладом. Таким входило в 1917-й рік.

Економіка Глухова, як і вся його соціально-культурна сфера, значно зросла й зміцніла вже в нелегкі радянські часи. Глухівцям довелося докласти для цього неймовірні зусилля, пережити гіркі уроки й сумнозвісні події Другої світової війни, кривавий окупаційний терор, масові пограбування, розруху, насильне вигнання в рабство і, приступивши до мирної праці, залікувати найтяжчі рани. Що ж до освіти, то її прийнятну мережу склали недовзі вісім загальноосвітніх шкіл, два спеціальні середні заклади і один вищий – нині національний університет.

Колишній учительський інститут, офіційно відкритий 21 вересня 1874 року, теж займає свою особливу сторінку в історії міста. З ним пов'язані долі багатьох видатних людей, і Довженка – зокрема.

У старий повітовий «город» (тоді Чернігівської губернії) майбутній майстер кіно і слова прибув із Сосниці. Там він успішно закінчив міське й згодом вище початкове училище. Там уперше почув про Глухів і його тодішній учительський інститут.

Перед кожним навчальним роком інститут набирив поповнення. Вступники подавали заяви. Їм влаштовували екзамени.

Так було й у серпні 1911-го.

«Цю школу я вибрав тому, – зауважував він пізніше, – що мав право «складати туди іспити», а по-друге, там були

Глухів. Миколаївська церква

стипендії по 120 карбованців на рік. Погоня за стипендією, тобто за можливістю вчитися, і привела мене до цього інституту».

Мрію про вчительство виношував Олександр Петрович заздалегідь. Зізнавався: вабили й інші важливі сфери – архітектура, живопис, розведення риб, мореплавство далекого плавання. Проте найбільш реальним виявилось вчительство.

Пізніше він у вузькому колі розповідав: до Глухова приїхав з батьком, і тоді це була незвичайна подія в його житті. Інститут красувався строгим стилем архітектури. На подвір'ї юрмилися вступники. Значна їх частина мала вже п'ятирічний і навіть десятирічний стаж учительської роботи. Обстановка погано впливала ще й тому, що з трьохсот бажуючих приймалося тільки тридцять – один з десяти.

У нього, наймолодшого в цій юрбі, бентежно закалатало серце: чи складе іспити, чи зарахують студентом?

Десь осторонь під ворітьми хвилювався батько. Дома, в Сосниці, – мати, а глухівські гімназистки, помітивши поблизу юнака, майже свого ровесника, ні з сього, ні з того почали вболівати

й собі. Вони звідкілясь дізнались, що перший екзамен від новачків буде приймати викладач Голубев, насмілились, підійшли до Сашка й повели з ним дружню розмову. Голубев, повідомили, – викладач інститутський, але уроки веде й у них. Паралельно. У старших класах гімназії.

Цим пояснили й свою присутність.

Гімназисток цікавили теми письмових робіт. Голубев часто ті ж самі пропонував їм у класі...

І ось група Довженка в аудиторії.

Голубев оголошує теми.

Перша – з Гоголя, друга торкалася філософії Л.М. Толстого. Була й ще одна – третя.

Довженко зупинився на першій. Гоголя полюбив ще в школі. Його «Тарасом Бульбою» був захоплений більше, ніж інші. Повість настільки вражала учнівську уяву Сашка, що він, будучи вже й дорослим, скрізь і завжди її пам'ятав.

А тепер Гоголь з ним на екзамені.

Гоголь! Великий Гоголь.

Полум'яні його слова: **«Виходячи з м'яких юнацьких літ у сувору, жорстоку мужність – забирайте з собою всі людські порухи, не полишайте їх на дорозі: не піднімете потім»**, – привернули увагу Довженка своїм глибоким повчальним змістом.

Зуст Голубєва вони пролунали як заповіт.

І юнак міцніше стис у руці перо.

«Я писав твір на першу тему, – згадував Олександр Петрович. – Написав багато і вклався у визначений час. Здав і пішов шукати батька. Батько... зустрів мене... сумним поглядом: «Ну, як воно, Сашку? Що вони нам скажуть?» «Написав, – кажу, – а тепер треба чекати...».

Наступного дня вступники зібрались заздалегідь. За якусь годину чи дві з'явився й екзаменатор. Запальні розмови затихли. Пристрасті вщухли.

І раптом звернуте в зал питання насторожило всіх:

– Хто серед вас Довженко?

Олександр підвівся. Занепокоївся.

На стрункого, скромного юнака зразу ж, мов по команді, звели погляди абітурієнти, а він, за його ж словами, «згорав з переляку». Коли ж нарешті почув, що тема твору ним розкрита блискуче, що робота в нього найкраща і що він приймається в інститут, щастю не було меж. Батько теж гідно зустрів цю звістку. Йому, неписьменному селянину з достоту натрудженими руками, було більш ніж приємно, що Сашка зарахували студентом. І тому по дорозі додому він багато й охоче розповідав про хороше в житті, навертаючи й сина до хорошого, доброго.

Незабаром в інституті розпочалися заняття.

Навчальні програми виявились важкими. Рідна мова заборонялась, на лекціях, як і на всіх позакласних заходах, панував релігійний дух. Пригнічувало Довженка й те, що контингент першкурсників був набагато старшим.

«Мені важко було зближуватися з цими учителями-учнями і вчитися було важко, – читаємо в «Автобіографії». – Моя підготовка до інституту була недостатньою... Через те мені не дали стипендії, і перші два роки я перебивався уроками, а батько мій навіть продав десятину землі. Відкрояв од серця».

Що й казати.

Довженко мусив шукати засіб для існування.

Репетиторські заробітки в глухівських багачів ішли в основному на оплату квартири. Та й на інші потреби власна копійка зайвою не була. Врешті-решт, у такий спосіб він намагався хоч чимось компенсувати батькову доброту.

Як не дивно, але в тодішній системі освіти серед предметів, які вивчались, перше місце відводили закону божому. В інституті цю «святу» дисципліну викладав отець Ларін. За фахом він був учителем краснопису. Але хвороба зіпсувала почерк, і Ларін перекваліфікувався. Він, як писав Довженко, був

єдиною ліберальною людиною з усіх учителів. З ним легко дискутувалось, легко вдавалось відстояти власну думку. Інститут, до того ж, мав свою церкву. А в церкві справжньою святістю були зустрічі хлопців-студентів з дівчатами-гімназистками. Там, на 17-му році життя юний Довженко, за його ж спогадом, остаточно порвав з релігією.

Відмова вірити Богу була для нього одним із перших помітних кроків на шляху становлення й формування світогляду.

Та повернімось до інституту.

Духовна атмосфера в ньому не викликала захоплення.

За винятком Ларіна – на рідкість доброго, чуйного й справедливого вчителя, педагога-історика К.С. Піскуна, який вражав Довженка своїми розповідями про ассірійців, учителя малювання В.А. Мохова і того ж Голубєва, що приймав у нього вступний екзамєн, решта викладачів мало чим відрізнялася від чиновників.

До останніх належали й директори.

Перший, Митрофан Семенович Григорєвський, як згадував потім Довженко, був «грізним царським чиновником». Високий на зріст, похмурий, із жорстким поглядом, він приступив до своїх обов'язків зразу ж після бурхливих подій 1905 року, коли в інституті виявили «крамолу». Щоб крамольне бунтарство

не повторилось і всіляко приструнювалось, йому надавались необмежені повноваження. Його наступник Леонід Апостолов теж у всіх своїх діях копіював сатрапів.

«Був реакційний час, – пізніше писав Довженко, – реакційною була й наша школа».

І все ж, незважаючи на утиски, на суворі застороги директорів, на відсутність студентських свобод, він тоді вже, в далеко не прості дні, мислив, діяв і на багато речей дививсь інакше, ніж вимагали його наставники. Ігноруючи заборону, час від часу знайомився «з українськими книжками». Потай від педагогів читав «Літературно-науковий вісник», газету «Нова рада», твори Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського. А в селі Береза, неподалік від Глухова (там мешкав його однокурсник Петро Фурса), крім читання нелегальних книжок, організував ще й молодіжні співанки. Хором співали задушевні народні пісні: «Тече річка невеличка», «Повій, вітре, на Україну».

Однак і ці, здавалось би безневинні, співи викликали підозру місцевих стражів. Молодь села терпіла постійний страх, що його навіював березівський піп Василій (на прізвище Михайловський). Піп переслідував гуртові сходки. Винюхував кожну «гріховну» думку в розмовах і як член «чорної» сотні таємно доповідав поліції. Ось чому в час таких вечорниць, біля хати Петрових батьків хтось із молоді вартував.

Найчастіше обов'язок вартової припадав Петровій сестрі – Ніні Тихонівні Фурсі.

За її свідченням, декілька вечорів з читанням заборонених книг друзі-студенти присвятили пам'яті Т.Г. Шевченка, і присутні, будучи в захваті від почутого, довго-довго ще потім не розходились по домівках.

Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка

У свої студентські літа Олександр Петрович пристрасно мріяв, щоб подібні вечори-вечорниці скрізь і всюди наповнювались новим змістом, пломінким просвітницьким духом, ставали справжніми вогнищами культури.

В інститутському товаристві Довженко-студент виділявся не тільки своєю молодістю, а й неабияким творчим обдаруванням – краще за всіх малював, тонко й уміло шаржував, писав епіграми й дотепні сатиричні вірші.

Літературу, яку Голубев називав унікальним мистецтвом слова, що веде людину до світла, обожнював. У розмовах з друзями цей важливий гуманітарний предмет високо цінував. А коли з цілої низки питань виникали палкі суперечки, ніколи не уникав можливості «пофілософствувати».

У вільний час Сашко-філософ, як його лагідно величали, безкоштовно допомагав у навчанні учням гімназії; був найактивнішим членом студентського літературного гуртка. На заняттях гуртка і вечорах художньої самодіяльності успішно виступав як декламатор, а у своїх малюнках-кариатурах сміливо викривав порочні глухівські явища.

На уроках ручної праці (їх проводив досвідчений, енергійний викладач Рева) столярні роботи Сашка – різні рамки, підставки, шкатулки, наочні посібники – завжди оцінювалися схвально. Кращі з них експонувалися в інституті, відбирались на виставки.

Тодішня знайома Довженка І.А. Коваль¹, згадуючи той час, подала й такі

¹ Коваль Ірина Андріївна (дівооче прізвище Рязанцева) – вихованка Глухівської жіночої гімназії, ровесниця Довженка. Закінчила гімназію в 1912 році, інститут – в 1921-му. В інституті, після шкільного вчителювання, працювала викладачем. Її спогади й розповіді, листування з митцем як цінний матеріал для вивчення, крім Глухова, зберігаються також у фондах музеїв Сосниці, Києва та в державному архіві літератури й мистецтва Росії. Існують і їх публікації

доповнюючі деталі. Їх, гімназисток випускного класу, він завжди зустрічав словами: «Низький уклін майбутній фаланзі народних учительок». Слово «народних» вимовлялося ним при цьому як особливо значуще. Всім їм, випускницям, бажаючи успіхів, говорив, що в училищах, куди їх призначать, буде нелегко працювати без досвіду, та цього боятись не слід, бо йти до намічених цілей без подолання труднощів, без опори на вже набуті знання неможливо. Досвід набувається в праці.

«Своїм життєвим девізом він порадив мені, – зазначає Ірина Андріївна, – взяти слова М.О. Некрасова: «Сійте розумне, добре, вічне!», і я, з його легкої руки, «сі-яла» 45 років».

Їй, випускниці гімназії, що поїхала на роботу в село Зачепилівку (Кобеляцький район на Полтавщині), як довідуємося зі спогадів, тяжко було ставати на самостійний шлях. Але бадьорі листи Довженка – студента другого курсу – зігривали й підтримували морально. Туди, у Зачепилівку, він, на прохання Ірини, що зверталась за допомогою, надсилав «необхідну літературу, методичні посібники», дещо слушне з педагогічних новинок, дещо з власних рекомендацій.

Цікаво, що чиста юнацька дружба з цією вчителькою пам'яталась Довженку й тоді, коли волею долі був він далеко від Глухова.

В одному з листів до неї Олександр Петрович свою інститутську юність називав романтичною.

Це й зрозуміло. Молодість, зустрічі під вечірніми зорями на чарівних околицях Глухова чи й у самісінькім його центрі; мрії про щастя, про незвідані дороги в житті для майбутнього режисера й письменника не минали безслідно.

Та ось і фініш. Складено останній екзаме́н. Одержано вчительський атестат.

в різних часописах. З ними постійно знайомляться довженкознавці, викладачі й студенти, учні багатьох шкіл.

Випускник Довженко, читаємо в атестаті (в архівах збереглась його копія), закінчив Глухівський інститут «при отличном (5) поведении» і таких успіхах:

«В законе божьем удовлетворительные (3)

Педагогике и дидактике весьма удовлетворительные (5)

Русском и с-славянском языках с методикой, теории словесности, русской словесности и логике весьма удовлетворительные (4)

Математике (арифметики, алгебры, геометрии и тригонометрии) с методикой весьма удовлетворительные (4)

Истории с методикой, естествознания, физики, чистописания весьма удовлетворительные (4)

Черчени и рисовании весьма удовлетворительные (5)

Пении и музыке удовлетворительные (3)

Гимнастике весьма удовлетвори-тельные (4)».

Нижче тут же зазначено, що Довженко удостоюється звання учителя «вищої початкової школи на основі... височайше затвердженого 25 червня 1912 року Закону про дані школи і, при вступі на вказану вище посаду, має користуватися всіма правами тій посаді присвоєними».

Атестат підписано директором інституту Л. Апостоловим, членами педагогічної ради та її секретарем 3 червня 1914 року.

Супроводжено його й таким приписом:

«Поименованный в сем аттестате Александр Петрович Довженко обязан прослужить четыре года в должности учителя высшего начального училища, по назначению учебного начальства, за полученное им на казенный счет воспитание в Глуховском учительском институте или возвратит государственному казначейству затраченную на его содержание сумму триста пятьдесят рублей».

З цим документом Олександр Петрович залишив Глухів і виїхав до Житомира. Після Житомира працював у Києві та в ряді інших великих міст.

Однак рідного інституту не забував. **«Он стоит предо мною как живой, белый, чистый, со штабными розами и посыпанными желтым песком дорожками...»**, – писав він у своєму листі до Ірини Коваль.

І в тому ж листі:

«Институт вспоминаю с любовью».

Саме тоді, світлої осені 1949 року, глухівська альма-матер Довженка готувалась до ювілею. Її колишні випускники озивалися з різних кінців країни. Люб'язно відгукнувся й він. І не тільки згаданим вище листом, а й двома вітальними телеграмами.

Востаннє нагадав про себе в березні 1956-го, коли замість втраченого («при надзвичайних обставинах») просив надіслати йому відповідну посвідку про закінчення інституту для пред'явлення вищій атестаційній комісії.

Видатного митця, поета світового кіно, високообдарованого письменника й художника, публіциста і педагога, геніального сина свого народу і свого часу незабаром не стало.

Сумна звістка швидко дійшла й до Глухова. Дійшла й воскресила в пам'яті давно відшумілу юність великої диво-людини – студента і репетитора, веселого й товариського Сашка-філософа, до якого завжди прислухалися співрозмовники.

То ж і тепер тут про нього нагадує все.

Славне ім'я митця увічнене в назві університету. На стіні головного корпусу встановлено меморіальну дошку. Глухівський період його біографії висвітлює краєзнавчий музей. Довженківські дні, довженківські ювілеї широко й гідно відзначаються всім містом.

– Він тут учився. Тут був.. Тут є. Тут завжди буде, – промовисто звучать слова.

ПРО ВОДУ НА ПЛАНЕТИ Й У КОМЕТАХ – І НЕ ТІЛЬКИ...

Борис Гвардіонов,
заслужений працівник
культури України

На одному із засідань Клубу допитливих (див. «НіС» № 9/10, 2014 р. – «Тож який він, наш Усесвіт?») йшлося, зокрема, про важливі передумови, в тому числі й космічні, народження феномена Життя на Землі, Було підкреслено доволі впевнену думку астробіологів про те, що у свій «дитячий вік», тобто понад 4 млрд років тому, наша планета зазнала інтенсивного бомбардування кометами та астероїдами. На думку вчених, така геологічна епоха в історії планети була досить тривалою. І саме ці небесні мандрівники, головним чином комети, доставили на Землю основну масу води, без якої біологічне Життя народитися не могло. (А про інше Життя – не біологічне – ми нічого не знаємо!) Нині й поговоримо про воду-водицю на планеті й у кометі...

Майже непомічена сенсація

Згадаймо про справжню сенсацію в дослідженні Космосу, що, як не дивно, не заслужила такого статусу у вітчизних популярних ЗМІ. Торік, у листопаді, науковий світ облетіла звістка: успішно здійснено надзвичайно складний проєкт – посадка автоматичного модуля на ядро комети. Еврика!

... Нагадаємо: апарат Розетта, створений науковцями й інженерами Європейського космічного агентства (ЕКА), був запущений у далеку подорож ще у березні 2004 року. Космічний бурлака ціле десятиліття долав неозорі простори Всесвіту. І влітку 2014-го, як і було заплановано, наблизився до мети свого тривалого вояжу – комети Чурюмова-Герасименко. Автомат вийшов на орбіту навколо неї, виконав ряд підготовчих маневрів і операцій: сфотографував різні ділянки поверхні кометного ядра, дистанційно вивчив його рельєф, фізичні та хімічні характеристики. Адже для посадки модуля необхідно було вибрати рівеньку і добре освітлену ділянку.

Аби виразно уявити всю незвичність цього науково-технічного подвигу, коротко розповімо про комету, обрану (до речі, не з першого разу!) для здійснення унікального експерименту.

Цей космічний об'єкт був відкритий 23 жовтня 1969 року молодим у той час українським астрономом Климом Івановичем Чурюмовим. Вивчаючи у Києві фотографічні платівки, на яких було зафіксовано ділянку небесної сфери з кометою Комас Сола, дослідник звернув увагу на ледь помітний слід якогось невідомого об'єкта з самого краю однієї з платівок. Почав поглиблено шукати і вивчати відбитки загадкового космічного тіла на інших платівках цієї серії. І так відкрив нову комету. Оскільки фотографування здійснила у вересні того року в Алма-Атинській обсерваторії астроном Світлана Іванівна Герасименко, також наша співвітчизниця, відкрита комета дістала, за усталеною традицією, подвійне «прізвище» – Чурюмова-Герасименко.

Нині космічна гостя наблизилася до Сонця вже вшосте після її відкриття.

Як вираховували вчені, комета є короткоперіодичною, бо прилітає до Світила через кожні 6 років і 7 місяців.

Поступово фотоапарати автоматично дослідника Розетти, що і далі обертається навколо кометного ядра на невеликій відстані, сфотографували небесну мандрівницю, як кажуть, з усіх боків. Виявилось, що за формою її ядро схоже на дитячу гумову качечку. Воно «зліплене» з двох неоднакових за величиною брил. Більша має розмір приблизно $4,1 \times 3,2 \times 1,3$ км, а менша – $2,5 \times 2,5 \times 2,0$ км. Обидві частини ядра – «тіло і голова качечки» – з'єднані «шиєю». Загальна приблизна вага комети перевищує 10 млрд тонн.

Прилади Розетти зафіксували на «шиї» небезпечну тріщину. Вчені вважають: оскільки частини ядра за масою дуже різняться, а комета обертається навколо власної осі (один оберт триває 12 годин і 24 хвилини), відцентрові сили можуть її розірвати на дві частини. І виявлена тріщина свідчить, що цей процес уже розпочався. Таке може статися вже цієї осені. Тепер у палких променях-обіймах Сонця дуже посилилося випаровування летучих речовин з кометного ядра, що має в своєму складі, зокрема, і багато водяного та вуглецевого («сухого») льоду. Фотоапарати Розетти, починаючи з березня, фіксують так звані джети – газопилові струмені-викиди, що й створюють газопилову кому навколо ядра комети та її хвіст. При цьому щільність брил зменшується... Отже, ми можемо стати свідками розвалу комети на дві, а то й більше частин під дією відцентрових сил. Якщо подібне не станеться в нинішній візит до Сонця, таке ймовірно трапиться в одне з найближчих наступних наближень. Отаку сумну долю передрікають астрономи небесній мандрівниці.

Несподівані проблеми зі спусковим модулем

На жаль, не обійшлося без несподіванок при посадці на поверхню кометного ядра автоматичного дослідника

з легендарним старогрецьким ім'ям Філі. Сталося це 12 листопада минулого року. Керівники космічного експерименту надіслали Розетті команду здійснити відокремлення і посадку модуля на обрану європейськими астрофізиками ділянку. Посадковий апарат спеціальними гарпунами, доторкаючись поверхні, повинен був «вгризтися» в ґрунт і утриматися на місці. Та не так сталося, як гадалося... Гарпуни не зачепилися. Позаяк сила тяжіння на кометі незначна, Філі, як спритний коник, підстрибнув і відлетів. Потім знову сів, і знову підскочив, тепер уже не дуже високо. Лише з третьої спроби йому вдалося закріпитися. Але опинився аж за кілометр від наміченої для посадки рівенької ділянки.

Такі неочікувані фортели-витівки посадкового модуля ускладнили виконання наміченої програми. Апарат «прикометився» в незручному місці, під скелею. Нерівність рельєфу завадила повністю відкритися панелям сонячних батарей. До того ж вони опинились частково в тіні скелі. Внаслідок цього через дефіцит світлової сонячної енергії довелося скоротити сеанси зв'язку. Філі передавав інформацію лише три доби, потім «заснув», вичерпавши повністю електричний ресурс акумуляторних батарей. Отже, зменшився обсяг одержуваної з орбіти наукової інформації. Тільки Розетта далі справно виконувала покладені на неї завдання.

Щоправда, спеціалісти ЄКА сподівалися, що при наближенні до Сонця освітлення панелей поліпшиться, і Філі знову працюватиме. Надії вчених здійснилися 13 червня нинішнього року. Філі після семимісячного «відпочинку» нарешті «прокинувся» й за 85 секунд передав близько 300 пакетів накопиченої в його «коморах» інформації про те, як наближався і сів на кометне ядро. Для європейських учених цей день став посправжньому святковим.

При подальшому наближенні до Сонця панелі сонячних батарей мають поступово збільшувати виробництво електроенергії,

отже, такі сеанси зв'язку стають частішими й тривалішими. – «діалог» з посадковим модулем значно поліпшиться.

До речі, член-кореспондент Національної Академії наук України, нині директор Київського планетарію Клим Чурюмов був запрошений до Німеччини і брав безпосередню участь у здійсненні проекту. Він запропонував для посадки модуля Філі іншу ділянку. Та європейські колеги не погодились з його пропозицією. Тепер можемо сказати: шкода, що не погодились. Можливо, на «його» ділянці обійшлося б без фортелів Філі-стрибунця, і результати були б вагомішими...

Звичайно, у цілому вчені вважають експеримент удалим. Цінної наукової інформації вже отримано чимало. Космічний апарат Розетта і далі обертається навколо ядра комети, досліджує його з невеликої відстані й справно передає інформацію на Землю про процеси, що відбуваються при наближенні небесної гості до Сонця.

Експеримент уже приніс чимало нових відомостей щодо фізичних та хімічних властивостей речовини комети Чурюмова-Герасименко. Зокрема, було і здивування. Так, астрохіміки визначили, що за процентним вмістом дейтерію (ізоотопу водню) кометна вода не зовсім така, як вода земних річок, озер, морів і океанів. Ця обставина виявилась дещо несподіваною. Адже, як вище було зазначено, до цього часу вважається, що основну масу води на нашу планету в далекому минулому принесли саме комети..

Звідки ж на нашій рідній Землі взялося так багато «живої» води, якщо знайдена в кометі вода є іншою, несхожою з земною?! Вчені не встигли ще й слово мовити, як у деяких не дуже вибагливих вітчизняних засобах масової інформації поширилися абсолютно непереконливі, але ду-у-у-же модні висловлювання з цього приводу. Мовляв, якщо комети воду не принесли, а без води, як співалося колись у популярній пісні, «і ні туди, і ні сюди», виходить, унікальну земну

воду, а, отже, і Життя на нашій планеті, а, отже, і Людину Розумну (з «пороху земного»?) створив хтось містичний, надприродний? Отакої!

Між тим, дивуватися подібному несподіваному закруту суто наукової проблеми в наш час і в ситуації, що спостерігається на рідних теренах, не доводиться. Чому? Зробимо невеличкий відступ від космічної проблематики.

... І крок убік від основної теми

. Нині наша рідна Україна нібито прагне якнайшвидше влитися в європейську демократичну спільноту. Водночас, спостерігаємо по всіх усядах дещо дивну картинку. Так, із завзяттям, гідним кращого застосування, у країні діють уже понад сто офіційно зареєстрованих конфесій, сект, братств, товариств, інших релігійних організацій. Діяльність окремих з них відверто підтримується державними органами. Не тільки в храмах (як годиться в громадянській правовій державі), ці інституції завзято поширюють свої віровчення. «Осіддали» створені «вищим розумом» талановитих науковців й інженерів новітні потужні комунікаційні технічні засоби: інтернет, радіо- та телеканали, друковані видання, зокрема й державні. «Різнобарвні» проповідники на повну силу використовують ці засоби для невпинного навіювання у свідомість нашим співвітчизникам міфічні уявлення про суще. У деяких державних школах Закарпаття священики вже з Біблією в руках викладають теологію під брендом «Уроки християнської етики». І чиниться це всупереч Конституції України, що проголошує відокремлення церкви від держави і школи від церкви (!). Також усупереч Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1580 від 4 жовтня 2007 року «Небезпека креаціонізму для освіти!» (Креаціонізм – від лат. *creatio* – створення – Б.Г.). Про революційний зміст цієї ухвали ПАРЕ йшлося на попередньому засіданні нашого клубу – «НіС» № 1/2,

2015 р. Клір добре знає, що зомбування дітей і підлітків, які ще не набули досвіду критичного осмислення почутого, – справа перспективна і вигідна, позаяк забезпечує йому, кліру, «небідне» життя і в майбутньому.

Наведемо і такий промовистий факт. У травневі (нинішнього року) дні, коли Конституційна комісія готувала поправки до Основного закону, Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, нічого сумняшся, подала й свої поправки до Конституції. Як кажуть у народі: «Дай курці грядку, а їй і городу замало». Високочинних «святих отців» не зупинила та очевидна обставина, що конституційний процес є справою суто державницькою. Отже, інституціям, від держави законодавчо відокремленим, долучення до цього процесу є діянням, м'яко кажучи, не зовсім тактовним. Адже державні органи не пропонують своїх поправок для внесення в статuti релігійних конфесій, де, коли і як треба хреститися-молитися, тощо... (Шкода, що не пропонують! Можливо, вдалося б, бодай, хоч трохи пригальмувати їхню суперактивність).

У III-му тисячолітті н. д., в епоху інтелектуальної революції, що здійснюється в людській цивілізації нині, безсумнівно, раціонально змалку виховувати молоду генерацію громадян на основі об'єктивно-наукового фактажу, а не в оманливому мареві стародавніх міфів. Саме тому ухвала ПАРЄ адресується, насамперед, педагогічній еліті європейських країн. У пункті 15 Резолюції прямо сказано: «Викладання еволюціонізму як фундаментальної наукової теорії – ключовий момент для майбутнього наших суспільств і демократичних держав. Внаслідок цього еволюціоністська теорія повинна посісти центральне місце в учбовому плані й особливо в програмі викладання наукових дисциплін, оскільки, подібно до будь-якої наукової теорії, вона здатна витримати ретельну наукову перевірку...»

Нині наука, особливо інформатика, фізика, зокрема астрономія

і космонавтика, біологія, переживають бурхливу науково-технічну революцію. І в наукових розвідках учених не залишилося жодної ніші ні для «розумного задуму», чи для «вищого розуму», ні для якогось «створення» кимось всього і вся. Тому й не дивно, що рівень релігійності корінних народів країн Європейського Союзу неухильно і стрімко знижується. Свіжий приклад, що характеризує сучасну європейську тенденцію. Нещодавно, вже нинішнього року, парламент Ірландії скасував закон, що забороняв богохульство...

Подібних прикладів можна навести чимало. Отже, стара Європа зрозуміла, що сучасне суспільство не може успішно розвиватися на основі середньовічних міфів, тобто на неправді. Поміркуймо. Тільки один приклад. Вже тисячі років люди промовляють перші заповіді: «Не убий!», «Не кради!». І щодня, щогодини, щохвилини на прекрасній планеті Земля люди убивають один одного. І крадуть... Сьогодні молитися-хреститися перед телекамерами, а завтра краде мільйони-мільярди «умовних одиниць»...

На одному з минулих засідань нашого клубу вже говорилось, що різниця між ДНК Людини і симпатичної тварини – мавпи шимпанзе становить лише 1,2%. Отже, хапальні рефлекси у Людини Розумної і досі розвинуті не гірше, ніж у тварин. Навіть краще! Тварина хапає, коли голодна. А Людина Розумна (?) тягне крадені долари вже вантажівками... Бо хоч і молитися, а в глибині душі, на рівні підсвідомості відчуває, що церковні казання про «Царство небесне» чи про «пекло», чи про «Друге пришестя» – то міфічна нереальність, тобто неправда, «казочки братів Грим» для дорослих. І чинить відповідно – тягне собі, любимому, скільки зможе... Де те «Царство небесне»? – На спекотній Венері чи холодному Марсі, на льодових брилах хмари Оорта чи в сусідній галактиці Туманність Андромеди, світло якої летить до нас 2,4 млн років? Напевно, саме

такі міркування є однією з основних причин того, що експерименти попередніх століть з утвердження суспільства соціальної справедливості не здійснилися.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку передових країн світу, Парламентська Асамблея Ради Європи, на пропозицію європейських Академій наук, й дійшла безальтернативного висновку про необхідність виховання молоді на основі прогресивної, випробуваної часом і практикою основоположної наукової теорії еволюції, а не на міфах про «створення» ...

Це там, у Європі, куди ми спрямували нині свої кроки. Між тим, підкреслимо ще раз, у нашій країні ситуація кардинально інша. Наведемо хоча б кілька місцевих фактів. Деякими конфесіями в Ужгороді взято на озброєння й телефонну мережу: дзвонять на квартири і пропонують послухати богоугодні казання. Так би мовити, повний сервіс, навіть не треба виходити з хати... Більше того, докотилися цією похилою стежиною вже до абсурду. Студентки (!) державного (!!) вишу, замість того, аби «гризти граніт науки» у читальних залах бібліотек, вечорами розносять по квартирах запрошення на збіговисько прихильників тоталітарної секти «свідків Єгови». І де, на Вашу думку, відбуваються такі зібрання? Не здогадаєтеся! На... історичному факультеті Ужгородського національного університету (!!!) До речі, розташованому в одному корпусі з ректоратом. І по сусідству з будівлею керівних органів обласної влади. Мені, колишньому випускникові (диплом з відзнакою) цього славного у минулому навчального закладу, дуже прикро про таке писати. Але – істина дорожче!

І коли проаналізувати і узагальнити подібні факти, мимоволі доходиш висновку, що, на відміну від Європи, у нас не за горою час, коли на людину, котра мислить реально (тобто об'єктивно, правдиво, науково), тикатимуть пальцем, як на білу ворону. Адже мода на публічне демонстрування особистої релігійності за останні два десятиліття охопила майже всі пласти нашого

начебто (начебто!?) громадянського суспільства – «від і до». Це примарне захоплення набуває ознак пристойності, респектабельності, престижності, шляхетності, навіть «державності», а фактично є відвертим пристосуванством, конформізмом.

Додайте до цього активну «діяльність» безперервно зростаючої армачаклунів, екстрасенсів, ворожок, ясновидців, астрологів, оракулів, уфологів й іншої подібної публіки... У газетах і на телеекранах – гороскопи, «Слідство ведуть екстрасенси» чи «Битви екстрасенсів», або «Містичні історії», у радіопередачах, зокрема й на державних каналах, – систематичні релігійні проповіді, містична абракадабра. Отже, процеси засмічення масової свідомості обскурантизмом, інакше кажучи, – одверта дебілізація ще донедавна високоосвіченого народу, – набрала прискорених темпів.

І, наголосимо, спостерігається подібне в країні, політична еліта якої (знову-таки – «від і до») щодня і щогодини з високих і не дуже трибун стрясає повітря гучними запевненнями у вірності обраному європейському шляху розвитку. Диво – та й годі!

Зрештою – про скороспішні висновки

Та повернімося до нашої основної теми – про воду на Землі й у кометах. На попередніх засіданнях Клубу допитливих уже йшлося про те, що в Усесвіті, напевно, діє всеосяжний закон нескінченності унікальностей. За ним, кожне достатньо складне космічне тіло: чи то планета, зірка, астероїд, газопилова хмара, чи чорна діра, галактика, чи скупчення галактик тощо – кожен об'єкт є індивідуальним, неповторним, своєрідним, не схожим на інші в окремих характеристиках навіть свого класу, тобто унікальним. Це стосується й комет.

Адже Всесвіт є найскладнішою динамічною самоорганізуючою та самодостатньою **енергетичною** системою. Вона щомиті змінюється, трансформується,

розвивається, тобто еволюціонує у відповідності з фундаментальним фізичним законом збереження і перетворення енергії. А еволюція, як ми говорили на першому засіданні нашого Клубу («НіС» № 7/8, 2014 р.), крокує простором-часом «на двох ногах»: закономірності та випадковості. Тому в закономірний, тобто передбачуваний хід подій, у нашому випадку – в долю космічного тіла, завжди може втрутитися Його Величність Випадок, що зробить це тіло унікальним. Більше того, деякі вчені нині висловлюють думку, що нестійкість, випадковість, непрогнозованість є природним станом матерії, рухом її самоорганізації. Матінка-Природа використовує випадковості як можливості для вибору; з них вона реалізує лише деяку частину, необхідну «в потрібний час і в потрібному місці». Втручання випадковостей в еволюційний процес, з одного боку, руйнує вже існуючі структури, а, з другого боку, створює передумови для виникнення нових, прогресивніших.

Комети, які нині спострігаємо, живуть уже мільярди років. І не всі вони мають однакове походження. Так, короткоперіодичні, що наближаються до Сонця не рідше одного разу за 200 років, і тому вже неодноразово спостерігалися землянами, прилітають не з далеких (за космічними масштабами) просторів. Вони належать, як правило, до якогось із сімейств планет-гігантів: Юпітера, Сатурна, Нептуна. Так, наша знайома, про яку розповідаємо, – комета Чурюмова-Герасименко – є членом родини Юпітера. Є комети, які прилітають до Сонця з пояса Койпера, що огортає орбіти великих планет. Прилітають комети і з так званого розсіяного диску, котрий під кутом до пояса Койпера утворився у більш віддаленому регіоні Сонячної системи. Та найбільше водяного льоду зосереджено у малих тілах хмари Оорта. Вона огрядною сферою охоплює всю Сонячну систему на віддалі в десятки разів більшій, ніж відстань від Землі до Сонця. Комети з хмари Оорта є довгоперіодичними і прилітають до нашого

Світила з періодичністю у тисячі років. Такою була, наприклад, комета Хейла-Боппа, що чарувала землян безхмарними ночами у березні 1997 року.

Який робимо висновок? Той факт, що вода в кометі Чурюмова-Герасименко не така, як на Землі, зовсім не є свідченням якогось містичного «створення» води, а, отже, і Життя, і Людини на нашій планеті. Основну масу води, найбільш імовірно, «привезли» комети та астероїди із хмари Оорта, дуже багаті на такий ресурс. А ця космічна структура є залишком газопилової хмари, з якої 4,5–4,6 млрд років тому сформувалася Сонячна система, отже, і Земля. Виходить, уже на той час у «нашому» космічному регіоні було достатньо води для утворення згодом на рідній планеті Світового океану.

Якщо виявиться, що вода і в довгоперіодичних кометах з хмари Оорта також не така, як на Землі, може бути й інше пояснення. Зі школи знаємо, що молекула води складається з двох атомів водню і одного атому кисню. Водень є (і був з часу утворення нашого Всесвіту!) найпоширенішим хімічним елементом у Природі. Кисень – також серед найпоширеніших. Тому деякі вчені не виключають, що ще при формуванні протопланети – майбутньої Землі, коли під дією гравітації речовина стискувалася до високих параметрів щільності й розжарювалася до дуже високих температур, на якомусь етапі цього процесу могли виникнути умови для синтезу з атомів водню й кисню молекул води. Суто земної! Отже, робити скороспішні висновки про містичне походження води на нашій Голубій планеті на підставі хімічного аналізу рідини однієї-однісінької комети, тим більше, що прилітає вона з регіону, не дуже багатого на воду, аж ніяк не можна!

У наш час наука впевнено рухається вперед. І не далекий той день, коли вона розкриє і таємницю походження земної води. І, будьте певні! – без залучення середньовічних міфів й інших антинаукових вигадок...

ДЕНЬ, ЩО НАЗАВШЕ ЗАКАРБОВАНИЙ В ІСТОРІЮ І В ЖИВУ НЕЗГАСНУ ПАМ'ЯТЬ НАЦІЇ

Навряд чи знайдеться у багатющій півторатисячолітній історії братнього хорватського народу більш щаслива й доленосна для нього дата, аніж 8-е жовтня! Адже, по-перше, саме цього дня 1075 року у квітучому тоді приморському Соліні (який тепер уже, щоправда, являє собою звичайнісіньке портове передмістя Спліта) був урочисто зведений на трон воістину непереможний Дмитар Дзвонимир. Причому велична золота корона, особисто надіслана йому папою Григорієм VII, стала немовби офіційним сертифікатом щодо повного й беззаперечного визнання суверенної Хорватської держави.

Крім того, також 8 жовтня (але вже вісім століть потому) знаний народний герой і полум'яний публіцист Євген Кватерник разом з кількома іншими членами Хорватської партії права зініціювали масове селянське повстання у Раковиці. При цьому за мету малося наступне:

- звільнення від австрійського економічного тиску;
- проголошення незалежної Хорватії;
- цілковита рівність усіх громадян перед законом;
- впровадження муніципального самоустрою;
- свобода віросповідання.

Проте цей стихійний селянський заколот, зрештою, був придушений, а більшість його учасників, включаючи самого Кватерника, – безжалісно закатовані.

***

Ну й, нарешті, як усі ми вже добре знаємо, цього ж осіннього дня 1991 року парламент Хорватії одногосно проголосував щодо розриву всіх попередніх угод і конституційних зобов'язань відносно інших суб'єктів колишньої Югославської федерації. Причому, оскільки напередодні літаки й ракетні установки войовничо налаштованих сербських націоналістів розбомбили деякі центральні будівлі хорватської столиці (включно

з Банськими Дворами, де тоді засідало найвище керівництво республіки на чолі із щойно обраним президентом Франьо Туджманом), то з метою запобігти невільним людським жертвам було вирішено потай під покривом ночі перебратися у підвал Хорватської нафтової компанії. Таким чином, саме тут, по суті, й народилася на світ нова незалежна балканська країна. Крім того, на цьому ж історичному засіданні було трохи згодом прийнято 15 першочергових законів, конче потрібних (враховуючи чинні норми міжнародного права) задля остаточного утвердження державного суверенітету.

Україна стала першою у світі державою, котра в якості дійсного члена ООН визнала Хорватію.

Перший закордонний візит хорватського Президента Франьо Туджмана теж був здійснений саме в Україну (у травні 1992 року).

Голова «Товариства хорватсько-української дружби» Івіца Трнокоп одночасно став і найпершим в історії послом Хорватії в Україні (щоправда, незабаром його змінив на цьому посту відомий балканський літератор Джуро Відмарович).

У 1993 році Київський національний університет ім. Тараса Шевченка ввів у себе хорватистику як окремих навчальний предмет (хоча загалом перший

україномовний переклад народився з-під пера значно раніше: ще в середині 60-х на сторінках журналу «Всесвіт» наш читач зміг ознайомитися з воістину немеркнучим гумором «Дядька Мароя» — комедійної п'єси часів раннього Ренесансу, авторство якої належить славетному хорватському корифеєві М.Држичу).

Україна відкрила своє посольство у Хорватії 3 березня 1995 року, причому першим випала честь обійняти цю високу дипломатичну посаду Анатолієві Шостаку. А першою візою, виданою ним, було офіційне запрошення на нашу землю його святійшиства архієпископа Загребського кардинала Франьо Кухарича, який того ж таки року відвідав Україну за особистим дорученням Папи Римського Іоанна Павла II.

Українські й русинські поселення в Хорватії загалом належать до найдавніших у світі (якщо порівнювати з рештою наших діаспор). Адже фактично ще на самому початку ери (а точніше – у VI столітті) окремі сарматські племена так званих білих горватів прибули зі східних Карпат на північне узбережжя Адріатики, що тоді знаходилося під владою Римської імперії. Й, до речі, саме тут вони прийняли християнство, а разом з ним латинізовану культуру та алфавіт (тобто, як бачимо, задовго ще до сербів).

У подальшому – під час другої міграційної хвилі, яка зокрема датується серединою XVIII століття – наші брати по крові з гірських регіонів Словаччини у невтомних пошуках щастя потроху дісталися аж на терена Воєводини (нині – сербської автономії). Звідки вже відбувалося поступове їхнє переселення до сусідньої Хорватії.

Зрештою, приблизно сто років тому найбідніші сільські мешканці Галичини, яка на той час входила до складу Австро-Угорської імперії, мігрували на незаймані дотоді землі Посавини та північної Боснії. Ця третя хвиля міграції була спричинена певними економічними негараздами, а також бажанням Австро-Угорщини після анексії переважно мусульманської Боснії наповнити цей край християнським населенням.

За даними останнього офіційного перепису, кількість місцевих жителів, котрі задекларували свою приналежність до української національності, становить 1800 чол.; натомість русинами визнали себе 1,9 тисяч осіб (тобто разом 0,1% від усіх хорватських громадян). При цьому 90% представників нашої діаспори – греко-католики; решта ж – римо-католики.

Зоною компактного проживання української меншини вважається північно-східна Хорватія, а саме: такі провінційні містечка, як Вуковар, Славонський Брод, Осієк, а також чимало наколишніх сіл: Сибінь, Раєво, Липовляни, Каніжа, Петрівці, Шумече, Міклушевці.

Що ж до четвертої міграційної хвилі, пов'язаної із буремним післяперебудовним сьогоденням, то її осередки розкидані здебільшого по великих торговельно-промислових центрах та популярних середземноморських курортах Хорватії. Та однак чи варто, власне кажучи, загалом їх у даному контексті згадувати, якщо всі ці крутезні «івани-безродичі» (чи то пак горе-торгаші) жодної участі у громадському житті не беруть?..

Отже, найавторитетнішими нашими громадсько-просвітницькими організаціями вважаються тут наразі «Українська громада» (створена у 2008 році, очільник – Микола Застрижний) та «Союз русинів і українців» (діє з 1968 року, нинішня очільниця – Дубравка Рашлянин). Причому до кожного з цих громадських об'єднань входить ще біля десятка різних культурно-просвітніх товариств. Втім, паралельно існує низка й деяких інших осередків діаспори – таких, як «Товариство української культури», «ХОРУС» (Хорватсько-українське співробітництво). А при Загребському університеті організовано кафедру української мови й літератури. Крім того, тут же таки у березні 2011 року урочисто було відкрито почесну аудиторію імені Т.Г. Шевченка.

Знаменно, що майже всі основні права й потреби української та русинської діаспор забезпечуються з боку самої ж держави. Тобто обидві вони, як автохтонні національні спільноти, мають право бути представленими в Хорватському Саборі (парламенті) окремим

депутатом. Окрім того, відповідні представники обираються за існуючою квотою і до міських, районних та обласних органів самоврядування.

Завдяки демократичному законодавству, сповна реалізується також і право нашої нацменшини на вивчення рідної мови в загальноосвітніх школах, а відтак низка українознавчих предметів викладається зараз у чотирьох хорватських селах: Липовляни, Петрівці, Каніжа і Шумече. Крім того, для мешканців цих сіл (та й інших бажаних) щороку організуються підлітково-оздоровчі табори. В Україні такі школи для більш ніж сотні хорватських дітей було створено на Закарпатті (Хуст та Мукачеве), а також у Тернопільській області (Бучач).

За участі діаспори в Хорватії регулярно відбуваються різноманітні ювілейні та культурно-просвітницькі заходи, серед яких, насамперед, варто згадати:

а) відзначення Дня незалежності України, Дня пам'яті жертв Голодомору та чергових річниць встановлення двосторонніх дипломатичних стосунків, вшанування жертв Чорнобильської катастрофи (26 квітня);

б) Головний фестиваль культурного мистецтва українців Хорватії, щорічний Фестиваль дитячої творчості у м. Славонський Брод, Фестиваль культурного мистецтва русинів та українців «Петрівський дзвін», традиційні Шевченківські концерти в першій декаді березня тощо;

в) велика колективна виставка «Україна. З культурної та історичної спадщини» (2012 р.); персональні виставки наших митців Олени Соколовської (2010р., 2011 р.), Жанни Ерделі (2009 р., 2010 р., 2011 р., 2012 р.), Володимира Провчі (2009 р., 2010р., 2011 р., 2012 р.), Анкіци Верхас (2009 р., 2010р., 2011 р.), Анжеліки Рудницької (2011 р.), а також глухонімого від народження, але нівроку обдарованого прикарпатського художника Тараса Белея, якому вправні хорватські лікарі й педагоги повернули нормальне світосприйняття (2010 р.).

У грудні 2010 – січні 2012 рр. у різних хорватських містах відбулося аж шість урочистих презентацій у рамках грандіозного виставкового проекту

«Українська вишивка і народне мистецтво: традиція і трансформація». Причому якраз оцей проект і став, либонь, наймасовішим в історії наших добросусідських стосунків: загалом до нього долучилося біля 10 000 учасників.

До речі, що ж до фінансування вищезазначеної культурно-освітньої діяльності, то його, згідно з чинним законодавством, здійснює сама ж держава. Приміром, виключно за бюджетний кошт створюються такі спеціалізовані телепрограми, як «Мозаїка національних меншин» та «Призма», що виходять в ефір двічі на тиждень. Крім того, з метою забезпечення потреб діаспори от уже два десятиліття поспіль у хорватській столиці працює Центральна бібліотека русинів та українців.

Щоправда, деякі видання тримаються тут виключно на самоокупності, тобто завдяки волі та ентузіазму окремих наших співвітчизників. Це зокрема:

- журнал «Вісник української громади в Хорватії»;

- «Наша газета» – друкований орган «Товариства української культури»;

- «Нова думка»- журнал «Союзу русинів і українців»;

- «Віночок»- журнал для школярів та молоді «Союзу русинів і українців»;

- альманах «Думки з Дунаю» – щорічний літературний часопис «Союзу русинів і українців».

Плідну агітаційну роботу проводить кафедра української мови та літератури при Загребському університеті, створена ще в 2001 році. Зокрема, саме на її базі організуються літературні вечори, наукові конференції, а також постійно проходять покази фільмів на українську тематику.

Однак чи не найбільшою своєю заслугою місцева наша спільнота вважає встановлення першого на Балканах пам'ятника Великому Каменяреві у курортному місті Липик. Причому урочисту церемонію відкриття монумента провів (спільно з очільником Хорватського Сабору Л. Бебичем) тодішній голова Верховної Ради В.М. Литвин під час свого офіційного візиту до Хорватії у березні 2011 року.

БОЛГАРСЬКИЙ ХУТІР У КИЄВІ

Олександр Сургай,
історик, журналіст

Відомий київський історик Максим Берлінський, описуючи китаївську пустинь, зокрема, зазначав, що у XVII ст. лаврські ченці влаштували на цьому місці скитець самітників, а в 1716 році Київський губернатор князь Дмитрій Михайлович Голіцин збудував дерев'яну церкву Преподобного Сергія. І від цього часу пустиня ця підпорядковувалася Лаврі. Замість старої церкви була побудована нова на честь святої Трійці.

Інший дослідник київської старовини Іван Фундуклей подає наступні історичні відомості: «Палац і пустинь, що віддавна належала Лаврі, були зруйновані під час міжусобиць і ворожих нападів. Китаївська пустинь була відновлена не раніше 1716 року київським губернатором – князем Дмитрієм Голіциним, котрий поставив тут дерев'яну церкву, посвячену Преподобному Сергію, і чернечі келії...»

Місцевість між підпорядкованими Лаврі монастирями – Голосіївським та Китаївським – довгий час була незабудована. Ще до половини XIX ст. там шумів зелений гай, зарослий липами, дубами, грабами. Лише у 60-х роках XIX ст. тут був заснований так званий «Болгарський хутір», а поряд – монастирський цвинтар із церквою Преображення, навколо якого розвинувся далі цілий скит.

Про походження цих селищ є цікаві відомості у документах лаврського архіву. Вони донесли до наших днів цікаві подробиці колишнього монастирського життя та складні події політичного характеру, що були пов'язані з цією місцевістю.

Болгарський хутір засновано для болгарського уніатського архієпископа Йосифа Сокольського. Унія болгарської церкви з римською була невдалим проявом національного відродження Болгарії. У 1860 році кілька представників болгарського духовенства звернулися до Римського папи із пропозицією про

об'єднання болгарської церкви з римською.

На чолі цієї партії став уже літній, малоосвічений архімандрит Йосиф Сокольський. Він поїхав до Риму, де папа Пій XIX висвятив його на архієпископа болгарської церкви.

Але цей учинок Йосифа не мав успіху в Болгарії. Більша частина Болгарського духівництва й народу до унії не пристала, а проводила боротьбу за автокефалію болгарської церкви.

Вимоги болгар, із політичних міркувань, підтримував російський посол граф Ігнат'єв. Наслідком стало затвердження для керівництва болгарською церквою окремого екзархату. Унію з Римом – розірвано.

Після такого розвитку подій Йосиф утік до Росії. Йому було дозволено оселитися у Києві й Лавра дала йому приміщення у Голосіївському монастирі. У червні 1861 р. він приїхав до Києва і надіслав до Синоду заяву про своє бажання приєднатися знову до православ'я.

У лютому 1862 року він одержав від Петербурзького митрополита Ісидора повідомлення, що хоча Синод прихильно поставився до його прохання, але ж поки що не може його задовольнити, бо, щоб не порушити мирних відносин з Константинопольським патріархом, вважає за потрібне звернутися до нього із заступництвом щодо прощення вини Йосифа.

Ця справа затяглася на довгі роки. А поки що Йосиф узявся за ведення господарства. Він звернувся до київського митрополита Арсенія з пропозицією влаштувати на користь Лаври на її землях виноградник, бо, мовляв, Лавра купує за дорогу ціну багато вина для церковної відправи та для братії, а могла мати своє вино, дешевше й краще. Митрополит згодився і для Йосифа було влаштовано окремий хутір між Голосієвим та Китаєвим (цей хутір почали в народі називати болгарським). У 1863 році на хуторі збудовано невеликий дім для Йосифа.

Але виноградник існував недовго. Як жив Йосиф на своєму хуторі – теж мало відомо. До церковної відправи його, як уніата, не допускали. Він жив «на покої». Матеріально був непогано забезпечений. У 1862 році йому було призначено утримання 60 крб. на місяць, цебто разом 1000 крб. на рік; а року 1868 було додано ще 280 крб. Крім того, він користувався у Лаврі харчуванням, як і монахи вищого рангу. В одному донесенні лаврського келаря є цікаві подробиці: «Пр., Йосифу отпускаема была улучшенная против общей братская трапеза, наравне с архимандритами, живущими в Лавре на покое, так-то: борщ со свежешою рыбою, уха, каша и жареная рыба, а в праздничные и воскресные дни прибавлялась осетрина

и сельди; хлеб, квас, мед. Кроме того, отпускалась разная провизия «на закуску», как – то вино, водка, икра, сельди, сыр, свежая и соленая рыба, чай, сахар и т. п.».

Іноді Йосиф та його послухники перебільшували свої вимоги, і це викликало непорозуміння. Наприклад, хліба для самого Йосифа, крім того, що видавалося на послухників, вимагали від 8 до 12 пудів на місяць. А келар обмежив видачу на 4 пуди. На початку Пилипівки 1865 року сам Йосиф зажадав свіжої риби, вина та горілки, а келар відмовив, бо риби у піст монахам не давалося, а вина та горілки у складі нема. Йосиф пожалівся митрополитові, а той запросив від келаря відомостей, що саме видавав він Йосифові. Келар подав докладні відомості за чотири роки –1862–1865. Крім звичайних харчів, видавалося на рік: цукру –

Йосиф Сокольський

5–7 пудів, чаю – 8–13 фунтів, хліба – 24–75 пудів, кислій капусти – 5–25 відер, меду – 12–35 відер, вина – 50–80 пляшок. Митрополит, розглянувши звіт, написав резолюцію: «Жалоба оказалась неосновательною. Оставьте без последствий».

А про вина додав: «... и прежде не следовало давать, и после отнюдь не давать, потому что у нас для вина нет безвозмездного источника». Йосиф скаржився, що йому зменшують видачу припасів, особливо за часів виїзду митрополита з Києва. «Это можно объяснить, – писав він, – или произволом некоторых лиц, или тем, что я возбудил чем-нибудь неудовольствие своих благодетелей. В первом случае, это оскорбительно, во втором прискорбно, что это мне не объявлено. Тогда бы я увидел, что мое пребывание здесь уже тяготит моих благодетелей. И постарался бы исправить дело, испросив позволение, возвратится в свояси».

У відповідь на це, митрополит наказав видавати Йосифу усе потрібне и «вообще в удовлетворении его нужд, как известно, немногочисленных и незатейливых, не отказывать»...

Через десять років такого життя у становищі Йосифа сталася несподівана зміна. Російський уряд, що колись дав йому притулок з огляду на свої політичні інтереси в «східному питанні», тепер поклав на Йосифа завдання великої відповідальності.

У західних провінціях російської держави, що їх приєднано до Росії після поділів Польщі, довго зберігалися рештки уніатства. Російський уряд вороже ставився до цього і намагався унію ліквідувати й відновити на цих територіях православ'я. За царювання Миколи I унію було скасовано в 1825 році у всіх західних провінціях, крім Холмщини. Холмщину приєднано лише 1815 року на підставі постанов Віденського конгресу, і входила вона у склад «Царства

Польського». Унію там не скасовано. Існувала Холмська уніатська єпархія з єпископом на чолі, уніатська духовна семінарія.

Було вирішено направити в Холмщину Йосифа, який був уніатським єпископом. Чотири рази їздив Йосиф до Холму – у січні 1872, у листопаді 1872, у жовтні 1873 та у жовтні 1874 років. Як зазначалося у звітах, Холмське духовництво урочисто зустрічало його; він кілька разів служив у соборі, висвячував дияконів та священників. Не без допомоги Йосифа у 1875 р. унію у Холмщині було скасовано. Тоді Йосиф відновив свої клопотання про приєднання його до православ'я. Він подав митрополитові заяву, де, зокрема, писав: «Сделанная мною ... ошибка обладала моим духом самое короткое время. Я почти тотчас по возвращении из Рима оставил свое отечество Болгарию и пришел в Россию – желая тогда же присоединиться обратно к родному мне православию». Йосиф відновив свої клопотання про приєднання до православної церкви.

Тепер, коли після його умовлянь уніатське населення навернулося до православ'я, він просив поставити його православним єпископом. Таку заяву він також послав до прокурора синоду Толстого.

Але ці клопотання залишилися без відповіді, певно патріарх не змінив своєї постанови.

Йосиф жив після цього ще три роки. Помер він у 1878 році. Перед смертю він сповідався та причащався «по чину православної церкви». Поховали його на Преображенському кладовищі «по чину іноческому православної церкви». Як писав відомий історик початку ХХ ст. Володимир Щербина, у 20-ті роки ще збереглася його могила. Хутір існував ще деякий час, його називали «болгарськими городами», і мало хто міг пояснити справжнє походження цієї назви.

РІХТЕР І УКРАЇНА

Виповнилося 100 років від дня народження великого музиканта

Святослав Теофілович Ріхтер був названий «Музикантом століття», століття минулого, для мистецтва чийого не існує часових перепон. Інакше й бути не може, адже його творчість, висока й істинна, несе величезний інтелектуальний, емоційний, моральний заряд. Тепер, у століття блискавичного поширення інформації, про великого музиканта можна знайти багато статей, неминує значення його діяльності обговорюється на найбільших музичних форумах, але теми «Ріхтер у Києві», «Ріхтер і Україна», на жаль, практично не розроблені.

Ріхтер народився 20 березня 1915 року в м. Житомирі в родині піаніста і органіста німецького походження Теофіла Даниловича Ріхтера та Ганни Павлівни Москальової, російської дворянки. Святослав Теофілович (тоді просто Светік) зберіг у пам'яті колорит провінційного життя. Його спогади чарівні, барвисті, схожі на картини. «Я народився 1915 року в Житомирі, на Бердичівській вулиці. Ця вулиця вже давним-давно називається вулицею Карла Маркса, хоча вона переходить у Бердичівське шосе, тож її перша назва відповідала дійсності. Шосе приводить до мосту через річку Тетерів.

На спуску з міста жила «Магріта» зі своєю мамою, і там нас годували. В якійсь халупці. Йдучи туди можна було скотитися сторчолов. «Магріта» – Іра Іванова – тепер дружина піаніста, професора Московської консерваторії Льва Миколайовича Наумова. Генріх Густавович обожнював його. Чудовий музикант, свята людина, вірний послідовник школи Нейгауза, симпатичний і зворушливий. Я чув, як чудово грав Четверте скерцо Шопена...

Якщо поглянути з мосту ліворуч, далеко-далеко виднілася церква, що пробуджувала надії на щось цікаве і невідоме...»(з книги В. Чемберджі «О Рихтере его словами», М.,2004).

Невдовзі сім'я переїхала до Одеси, де батько отримав місце викладача консерваторії. Тут Светік почав грати на фортепіано. З батьком заняття не виходили, і той передав його своїй учениці, арфістці. Після кількох занять вона зрозуміла, що нічого не зможе дати піаністові-початківцю. Далі майбутній володар думок і сердець меломанів усього світу музично розвивався й виховувався самостійно. Хтозна, можливо, так і має бути з генієм. Піаністичній техніці він особливої уваги не надавав, усе відбувалося якось саме собою. Зате завдання художнього плану, напевно, ставив серйозні. Підтвердженням може слугувати розповідь одного київського піаніста, уродженця Одеси. Він згадує про один випадок, що стався із Святославом, який був тоді корепетитором в оперному театрі. Диригент Столлерман, що прийшов у театр, провів свою першу репетицію, – працювали над «Євгенієм Онєгіним». По закінченні подякував співакам, сказавши, що все це, мабуть, було добре, але він нікого з них не чув. Він слухав піаніста-концертмейстера.

Минав час, і молодому піаністові захотілося спробувати себе в ролі соліста. 19 березня 1934 року він дав свій перший концерт в одеському Будинку інженерів. Про це Ріхтер згадує

Святослав Ріхтер

у відомій стрічці французького музиканта і режисера музичних фільмів Бруно Монсенжона. У програмі – твори Шопена, вони започаткували його майбутній грандіозний репертуар. Перший успіх підтвердив правильність вибору і поставив перед необхідністю здобути консерваторну освіту. Завдяки допомозі одеських меценатів, серед яких був і відомий офтальмолог Філатов, Ріхтер приїхав до Москви, де доля звела його з професором Московської консерваторії Герніхом Густавовичем Нейгаузом, чудовим піаністом, людиною з європейською освітою, щедрим і гостинним, що став другим батьком для талановитого учня. Дві душі, закохані в музику, мистецтво, знайшли одна одну. Молодий піаніст потрапив у творче середовище, де розквітнув його талант. Побутові умови спудея не цікавили. Не маючи власного даху над головою, він жив то у Нейгауза, то в друзів. Музикував, інколи ночами, у Гнесінському інституті, куди, за розпорядженням Олени Фабіанівни Гнесіної, його пускали. Стрімко зростав репертуар Ріхтера. Композитор Прокоф'єв довірив йому, студентові, перше публічне виконання Шостої сонати. 26 листопада 1940 року в Малому

залі Московської консерваторії відбулася прем'єра, що стала московською прем'єрою і піаніста Ріхтера. Присутній у концертному залі композитор з місця вигукував: «І так можна грати цю сонату!»

Інтерес до мистецтва видатного музиканта-піаніста ніколи не згасне. «Надпотужний дух і глибина», як охарактеризував його талант Генріх Густавович, проник у саму суть музики, власне, вийшовши на інші висоти й орбіти, де музика стає частиною мистецтва, а воно, у свою чергу, покликане відповісти своєю унікальною мовою на вічні питання. Ріхтер, як Вергілій Данте, владно вів за собою слухачів різних аудиторій, країн, континентів. Але якщо одному заказані були вищі світлі світи, то Ріхтеру корилися як приховані від інших глибини, так і гірські вершини. Побутує думка, що геніальними бувають тільки творці музики – композитори. Ріхтер довів, що геніальним творцем може бути й виконавець. Твір, уже написаний і виданий, іде в самостійне життя, ніби належачи не лише авторові. Саме вдумливий виконавець здатний зробити його близьким слухачеві, проносячи авторський задум інколи через століття, розкриваючи його пророчу суть, яку не завжди могли усвідомити повною мірою сучасники. Безперечно, великі творці, які жили задовго до нас, зраділи б, почувши свої творіння в такому прочитанні.

Про концерти Ріхтера писали багато і захоплено, писали у нас і в усьому світі, де б він не виступав. Хочеться згадати про те щастя, яким він обдаровував нас, киян. Перший його концерт відбувся 15 листопада 1944 року. У програмі – Восьма соната Моцарта, «Апасіоната» Бетховена, етюди і п'єси із циклу «Роки мандрів» Ліста, дві прелюдії і Вальс сі мінор Шопена. Сам чув захоплені розповіді старожилів про Перший концерт Чайковського, виконаний із диригентом Натаном Рахліним

18 листопада 1944 року. Це було щось нечуване, справжнє потрясіння. Так у молодого піаніста з'явилась своя публіка, свої шанувальники. Були у нього і друзі, спілкування з якими не припинялося впродовж усього життя. Він дружив із сім'єю академіка О. Богомольця. З нині покійною Зоєю В'ячеславівною Богомолець був знайомий ще з одеських дитячих років. Дружив із родиною професора Київської консерваторії Всеволода Михайловича Воробйова. З ним та його дружиною він познайомився наприкінці 40-х років у Тбілісі, а в Києві часто їх відвідував і працював там, готуючи програму з чотирьох концертів для фортепіано з оркестром. Вчитаймося у програму його перебування в Києві в листопаді 52-го року. З 8-го по 20-те він дав дев'ять (!) концертів – три сольних, чотири з оркестром і два – разом із Ніною Львівною Дорліак – камерною співачкою і супутницею життя. Саме в Києві він виконав деякі твори вперше для себе. Так, у нас сформувався цикл із восьми Трансцендентних етюдів Ліста, які увійшли до його репертуару. 14 листопада 1949 року цикл повністю прозвучав у нашому Колонному залі (фа мінорний було зіграно тоді вперше). 17 листопада він уперше зіграв один з найвищих музичних творів, «Симфонічний етюд» Шумана, 7 червня 1980 року вперше було виконано «Форелленквінтет» Шуберта саме з тим складом, з яким фірма EMI згодом зробила історичний запис.

Неможливо було забути атмосферу його концертів і очікування, що передувало їм. Звістка, що тоді-то й тоді-то приїжджає Ріхтер, була як удар струму. Мозок починав гарячково шукати шляхи діставання заповітних квитків. Знаходилися знайомі, так чи інакше причетні до філармонії, квитки купувалися з «навантаженням» – квитками на неходові концерти. А ті, кому не пощастило? Сам бачив, як у квітні 1985-го молодь дерлася пожежними сходами

на дах філармонії, щоб потім пролізти у якесь вікно в іншій частині будівлі. Мене й нині покійного піаніста Сергія Скрипченка адміністрація попросила розсунути натовп біля службового входу. Ми спробували, проте все закінчилося тим, що гарним чорним піджаком Сергія натовп, штурмуючи вхід, витер побілену стіну. На піджак жаль було дивитися. Вже не пам'ятаю, що він із ним зробив. Я вирішив не ризикувати, тим більше, що намір розштовхати сотні людей був, вочевидь, безперспективним. Ми намагалися переконати людей, що Ріхтер не зможе пройти, що концерт може зірватися. Довго тягнулися хвилини. Висловлювалися припущення, що Святослав Теофілович, дізнавшись про жахливе стовпотворіння, відмовився грати. Мало що можуть вигадати збуджені шанувальники. Але розв'язка настала сама собою: раптом здалеку, з вулиці, де народу було не менше, долинули аплодисменти. Їх підхопили ті, що стояли у дворі, народ шанобливо розступився і Ріхтер, нахиливши голову, притискаючи до грудей ноти, швидко подолав небезпечний простір.

Ми тоді не знали, що два концерти, зіграні ним 12 квітня 1985 року, будуть останніми в нашому місті. Пізніше він неодноразово грав у різних містах України, але до Києва більше не приїжджав. Всього Ріхтер дав у нас 90 концертів. Більше він грав тільки в Москві (851 концерт) і Ленінграді/Петербурзі (230 концертів). Потому йдуть Тбілісі (70), Париж (60), Прага (59) і Будапешт із Токіо (по 49 концертів).

Хочеться вірити, що наші історики музики, ентузіасти віддадуть належне Святославу Ріхтеру, цьому грандіозному піаністові, глибокій і яскравій особистості, Музикантові всіх часів і народів.

Юрій Бохонов

ДО 20-РІЧЧЯ «МУЗИЧНОЇ ВІТАЛЬНІ»

*В звучанні дужому акордів
Безсмертя їх творця живе,
І Музика – бентежна й горда –
Людей на подвиги зове.*

«Музика». Л. Некрасова

На черговому засіданні «Музичної вітальні» йшлося про українські мистецькі зв'язки з культурами інших народів, які мають давню історію і багаті традиції.

Наприкінці 80-х років XIX століття у Києві виник молодіжний літературний гурток «Плеяда». Одним із його організаторів була Леся Українка. На своїх засіданнях «плеядівці» обговорювали шляхи розвитку української літератури, працювали над перекладами. Вони популяризували серед народу кращі твори світової літератури: О. Пушкіна, Г. Гейне, В. Шекспіра, А. Міцкевича... Гуртківці підтримували тісний зв'язок з митцями старшого покоління – М. Коцюбинським, І. Франком, М. Старицьким, М. Лисенком. «Плеяда» збиралася найчастіше у Лисенків (Рейтарська, 19) та у Старицьких (нині вул. Толстого, 35). «Серед киян молодих останнього часу починає ширитися європеїзм; вони починають вивчати європейські мови та цікавитися європейською літературою, ... ми задумали видати цілу серію перекладів найкращих творів європейських та російських авторів» (Ведель Е. Діалог з європейською музикою). У цих рядках до свого дядька та духовного наставника, який працював у Софії професором університету, відомого українського публіциста, історика та народознавця Михайла Драгоманова 18-річна поетеса-початківець (!) висловлює свій сміливий намір про те, що «плеядівці» хочуть зробити відомими у себе на батьківщині серед широкого загалу визначні твори

світової літератури рідною мовою для сучасників і майбутніх поколінь.

На першому літературному конкурсі літературно-артистичного товариства (1897 р.) Леся Українка здобула перемогу й була премійована Золотим жетоном за кращий твір-оповідання «Голосні струни». Надалі вона активно виступає на засіданнях об'єднання, читає свої нові твори, реферати, оповіді. Та не тільки література її захоплює її захоплює й театральне мистецтво, сама вона вчиться грати на фортепіано. На її книжкових полицях – ноти Гайдна, Бетховена, Мендельсона, Вагнера й Шопена...

«Чого Марсельську пісню чути?

Хіба день слави вже настав?

Хіба розірвані всі пути?

Хіба тиран вже з трону впав?»

(Леся Українка. Пісня про волю»)

Так, особливе відношення склалося до особистості й творчості Фрідеріка Шопена. Його шанували як автора воістину безсмертних творів: концертів, балад, сонат, полонезів, етюдів, мазурок та вальсів. А ще зате, що був полум'яним патріотом. Через усе життя проніс він почуття палкої любові до своєї вітчизни. Великий український поет Тарас Шевченко особливо любив мазурки Шопена. «Я ніколи не наслухаюсь цих загальнослов'янських, сердечно, глибоко сумних пісень», – писав він у своєму щоденнику. А вислів сучасника композитора – видатного німецького композитора Роберта Шумана загалом є найактуальнішим для українців. «... Шопен увів бетховенський дух до концертного залу! Так, якби могутній самодержавний монарх там, на півночі, знав, який небезпечний ворог криється для нього у творах Шопена, у простих наспівах його мазурок, він заборонив би цю музику.

Твори Шопена – це пушки, прикриті квітами.

Визначною подією в житті «Музичної вітальні» стало знайомство з громадськими діячами Спілки поляків України «Союз поляків», чудовими музикантами і чарівними жінками Вікторією Радік та Оленою Арендаревською. Це був 2000 рік – рік 190-річчя Фрідеріка Шопена. Пані Вікторія багато років очолювала вокальну студію при Будинку вчених, має багатий досвід концертної діяльності. У її виконанні гості «Вітальні» вперше почули чудові пісні Ф. Шопена польською мовою.

Це – «Бажання» на вірші Г. Вітвицького, «Думка» та «Файний хлопчина» на вірші Богдана Залеського. Вперше почули і про сучасників-поетів та їх згадки про «Рафаеля фортепіано» (Г. Гейне). Акомпанувала співачці хороша піаністка Олена Арендаревська. Пані Олена є членом Київського національно-культурного товариства «Згода», організатором та ведучою літературно-музичних вечорів, присвячених митцям Польщі, її традиціям. У виконанні піаністки прозвучало багато творів Ф. Шопена. Це – мазурки, вальси, полонези. А ще – пані Олена дуже схвилювала слухачів, познайомивши їх із щоденником композитора. Ще зовсім молодим Шопен покинув Польщу, маючи намір відвідати Німеччину, Італію, Францію. Він гадав, що від'їздить ненадовго. Та незабаром після його від'їзду у Польщі вибухнуло повстання. Друзі та рідні не дозволили Фрідеріку повернутися: «Митець, – казали вони, – не має права ризикувати життям». Важко передати всю глибину відчаю, який огорнув Шопена, коли він одержав звістку про розгром повстання російськими військами. У щоденнику він писав: «Околиці зруйновано, спалено. Ясь і Білюсь, мабуть, загинули на барикадах, Марцель, певне, у полоні... А я тут, бездіяльний,

Серед присутніх – консул Польщі у Києві А. Рішка (у центрі), О. Арендаревська та ведучі «Музичної вітальні» Н. Козлова і Т. Чайка

сиджу, склавши руки... і безнадійно скаржусь на фортепіано». Запис у щоденнику закінчується словами: «Сам. Сам... Не можна описати мого горя. Я насилу його переносу...».Ця «безнадія», «стогін», гнівний протест і справді революційний пафос звучали у виконанні Олени Арендаревської Дванадцятого етюду, що був створений Шопеном невдовзі після одержання звістки про придушення повстання у Польщі. А у травні цього року у Будинку Вчених відбувся чудовий творчий вечір Олени Арендаревської, який присвячений був 205-річчю з дня народження великого композитора. І поляків, і українців об'єднали всі ці почуття «шопенівського» музичного протесту й гніву. Так, на сценах Майдану 2014 року першою «зброєю» у нерівному «бою мистецтва з кривавою тиранією» стала музика Шопена.

З глибокою вдячністю, з побажанням творчої наснаги Олені Арендаревській ведучі «Музичної вітальні» Н. Козлова та Т. Чайка вручили Грамоту-Подяку за багаторічну плідну діяльність від директора Українського Центру духовної культури, заслуженого працівника культури України Дмитра Єсипенка з побажанням:

«Пам'ятаймо минуле заради майбутнього»..

Вересень

Коли в наших краях починається осінь? Ні, не 1 вересня, а 27 серпня. І триватиме вона 66 днів – до 1 листопада. «5 із них стоятиме золота осінь, 21 – пізня, а останні 20 – то вже передзим'я. Наче ще вчора день був довгий і теплий, і раптом рано почало сутеніти. У лісах та парках стало напрочуд яскраво й різнобарвно, дерева без жалю скидають своє виспіле ошмаття і тчуть на землі незрівнянні килими. Хіба що вічнозелений верес саме цієї пори викидає рожево-бузкове суцвіття. І не тільки на Україні. Тому й білоруси послуговуються назвою «вересень», поляки – «вржесень». Буквальний переклад з латинської – місяць цвітіння вересу, з литовської – місяць вересу. У давньоруській мові зафіксовано «вареснець». Побутували ще ревун, руєн, сівень, маїк, покрійний, хмурень, вечір року. Однак у багатьох європейських мовах збереглося давньоримське «септембер», тобто сьомий, хоча з прийняттям григоріанського календаря літочислення ведеться вже не з березня, а з січня. У народі вересень ще відомий «Бабиним літом» – швидкоплинним поверненням тепла. Це повертається в середньому через рік, триває від кількох днів до двох тижнів.

Вересень за час літнього сонцестояння до осіннього вже недобирає половину сонячного тепла, світлої пори меншає на шість годин. Уже в першій декаді відбувається перехід середньої добової температури через плюс 15 градусів у бік зниження. Зареєстровано і 39 – тепла, і 8 – морозу. Середня місячна температура (норма) – 12-18 градусів тепла, у Києві – 13,4. Загалом вересень прохолодніший від серпня на 5 градусів. Він набагато тепліший за березень, що відповідає йому астрономічно. Потік сонячного тепла однаковий, але навесні сніг та крига відбивають більшу його частку, а нагріта за літо земна поверхня ще відганяє холоди й продовжує всотувати теплінь бабиного літа.

Однак у другій половині місяця цілком ймовірно приморозки. У першій декаді вони вірогідні на 5, другій – 5-15, третій – на 20-40 відсотків. 1970 і 1977 років у Києві навіть випадав мокрий сніг.

Жовтень

Часто перші дні місяця знаменуються обложним дощем. З давніх-давен ці опади збігаються з іудейськими святами. До речі, за погодними умовами початкової декади прадіди визначали, яким буде Різдво. І ще вони казали: як до 5-го листопада з беріз листя не злетіло, то сніг ляже пізно, а коли вчасно, то наприкінці січня почнеться відлига. У жовтні по селах починали справляти весілля, відновлювалися вечорниці та досвітки. Їхній початок відкривали масові гуляння, сталі обряди. Обирали і розпорядника усіх наступних вечорниць, чие слово було законом, особливо для парубків, яких ігнорування його наказів могло позбавити спілкування з товариством.

Дівчата влаштовували гадання на суджених. Під час вечері з першою ложкою їжі виходили на вулицю слухати собаку: в якому кутку загавкає, туди й заміж піде. Тут же визначалася й професія майбутнього чоловіка. Під брехню чотириногих дівчина викидала за спину страву з ложки і нагиалася (а було ж темно), аби підняти, що під руку попаде. Як тріска – за століяра піде, папірець – голова сім'ї канцеляристом буде, а якщо сама земля – то за хлібороба. Може, саме тоді народився цей жарт: «Мене вже кілька разів просили, щоб виходила заміж». – «А хто?». – «Та мати з батьком!».

Серед осінніх християнських свят одним з найбільших є Покрова. Люди кажуть, що цього дня до обіду – осінь, а після обіду – зима. Від цього дня копати, сіяти вважалося за великий гріх («По Покрові – сімба вдовина або сирітська»). Так само намагалися обмазати хату, бо після свята то буде марна справа. Хоча на Покрову заборонялося

працювати, але можна було зібрати толоку й перекрити хату вдові чи сиротам.

Передбачення осінньої погоди

На дощ, непогоду:

Сонце заходить за хмари.

Сильний північно-східний вітер у листопаді (на дощ або мокрий сніг).

Хмари йдуть низько.

Кілька днів підряд небо затягнуте низькими хмарами.

Хмари з'являються ввечері на західній половині небосхилу.

Дощ, що випадає у другій половині дня – довготривалий.

Стеляться важкі тумани.

Сіль, цукор відволожуються.

Листя берези жовтіє перед ранніми приморозками.

Кури оципують пір'я (перед дощем).

Кішка тягнеться до води, бо п'є її більше звичайного.

Пес риє землю, качається по землі, лежить, скрутившись у клубок.

Ознаки сухої теплої осені:

Небо на ніч вкривається хмарами, посилюється вітер (загрози приморозків немає).

Похолоднішає під час негоди (на припинення опадів).

Випадає пухнастий іній (на ясну погоду).

У ясну і тиху погоду надвечір температура повітря різко знижується.

Грім у вересні (на тепло).

Дим з димаря і від багаття підіймається догори.

На бабині літо багато павутиння.

Зграї горобців галасують (на сонячну погоду).

Чи знаєте ви, що...

... за день пара синиць приносить корм пташенятм понад 350 разів. 4 пари синиць очищають від шкідників близько 1 га саду.

... мухоловка строката, вигодовуючи своїх пташенят, протягом 15 днів збирає до 1,5 кг різних дрібних гусениць.

... пізно восени у садах великий строкатий дятел знищує до 80 % гусениць яблуневої плодожерки у ловильних поясах.

... личинки хижого жука кальвія 14-плямиста знищує до 300, а дорослий жук 40-50 особин яблуневої медяниці за добу.

... у курей майже відсутній нюх, а у собак розвинений фантастично. Птахи не відчувають ультразвук, а пацюки буквально «настроєні» на нього. Свині не зважають на вібрацію, а змії вона коробить.

... «Всі говорять про погоду, – писав великий сатирик Марк Твен, – але ніхто нічого не може вдіяти».

... нелінь – так називають дуб, з якого не опадає листя. І це стало символом витривалості і стійкості, нездоланності перед життєвими бурями.

... ще в ХІХ столітті кращим за якістю вважалося чернігівське жито, воно чистіше, світліше і більше.

... у греків назви річок – чоловічого роду.

Як розмовляють бджоли? Повернувшись до вулика, розвідниця, що знайшла поживну ділянку, виконує перед подругами химерні фігури, що одержали назву «танок бджіл». До речі, вона може повідомити товаркам не тільки відстань до джерела нектару, а й напрям польоту.

Чому пекучого літнього дня в лісі не буває жарко? А річ у тім, що одяг дерев чудово поглинає сонячне випромінювання. Тільки десята частина променевої енергії відбивається від листя чи проходить крізь нього.

Чому о цій порі лосі, олені, кабани, козулі качаються у багні чи труться об дерева, вимащуючись грязюкою або смолою? Їм дошкуляють комарі, мошка, гедзі й інші кровососи. Своєрідний панцир, який утворюється на шкірі після тих процедур, уберігає звірів від гострого жала комахи.

НАШ КАЛЕНДАР

ВЕРЕСЕНЬ

1 – День знань
– 1 вересня 1939 року розпочалася Друга світова війна

2–70 років тому підписанням Акту беззастережної капітуляції мілітаристської Японії закінчилася Друга світова війна. Від СРСР Акт про капітуляцію підписав українець, генерал-лейтенант Дерев'яно К.М.

5–280 років від дня народження Йоганна Кристіана Баха (1735–1782), німецького композитора, піаніста

6–75 років від дня народження Юрія Шимка (1940), українського громадського й політичного діяча, президента Світового конгресу вільних українців (Канада)

8 – Міжнародний день солідарності журналістів

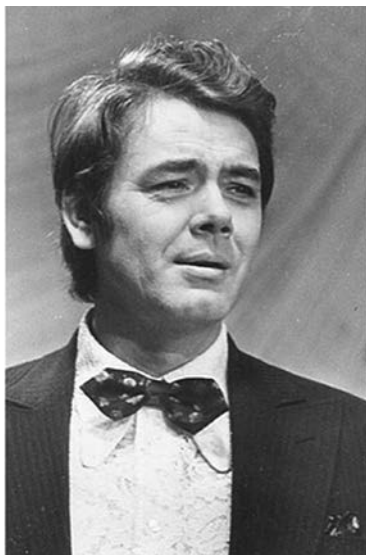
– Міжнародний день грамотності

9–85 років від дня народження Юрія Олександровича Гуляєва (1930–1986), українського і російського співака

Юрій Олександрович Гуляєв – оперний та естрадний співак (ліричний баритон), композитор, народний артист СРСР (1968).

У 1954 році закінчив Уральську консерваторію. У різні часи співав у Свердловському, Донецькому та Київському оперних театрах. З 1975 року – соліст Великого театру. У своїх сольних концертах виконував як арії з опер, так і романси, народні пісні.

Найбільшу популярність отримав як естрадний співак. Візитна картка співця – пісні «Знаете, каким он парнем был?», «Твоя нежность», «Созвездие Гагарина»

Юрій Олександрович Гуляєв

Олександри Пахмутової та Миколи Добронравова, «Русское поле» Яна Френкеля та Інни Гофф, «На безымянной высоте» Веніаміна Баснера та Михайла Матусовського, «Киеве мій» Ігора Шамо та Дмитра Луценка. Гуляєв з величезним успіхом також співав російські народні пісні «Из-за острова на стрежень» та «Вдоль по Питерской», «Метелица», «Утёс». Написав низку власних пісень, одна з яких – «Желаю Вам» (на вірші Роберта Рождественського).

Голос Гуляєва – лірико-драматичний баритон, дуже м'який, тембрисний, глибокий та об'ємний, з крупною вібрацією.

Помер від нападу астми. Похований на Ваганьковському цвинтарі, ділянка № 1. 23 квітня 1986 року у Москві.

11 – Усікновення глави Пророка, Предтечі та Хрестителя Господня Іоанна

– День українського кіно

– День фізичної культури і спорту

14 – День преподобного Симеона Стопника

15 – 125 років від дня народження Агати Крісті (Мері Кларісса Міллер) (1890–1976), англійської письменниці

21 – Різдво Пресвятої Богородиці

– Друга Пречиста

22 – День партизанської слави

– 180 років від дня народження Олександра Опанасовича Потебні (1835–1891), українського і російського філолога

Потебня Олександр Опанасович народився 10 (22) вересня 1835, на хуторі Манів, поблизу села Гаврилівка

Роменського повіту Полтавської губернії (тепер село Гришине Роменського району Сумської області). Видатний український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН з 1875 р., член багатьох (зокрема, зарубіжних) наукових товариств. Брат військового та політичного діяча Андрія Потебні. Батько українського ботаніка Андрія Потебні та українського електротехніка Олександра Потебні.

Олександр Опанасович Потебня

Закінчив 1856 р. Харківський університет. Був учителем російської мови у гімназії, з 1861 р. – ад'юнкт Харківського університету з правом викладання історії російської мови.

3 серпня 1862 р. до серпня 1863 р. – у закордонному науковому відрядженні (Німеччина, Чехія, Австрія). Після повернення – доцент кафедри слов'янського мовознавства і секретар історико-філологічного факультету, від 1875 р. – екстраординарний, згодом ординарний професор кафедри російської мови і словесності Харківського університету.

Один із засновників Харківської громади, Харківського історико-філологічного товариства (був його головою у 1877–1890 рр.). Основоположник так званого психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві.

Автор праць із загального мовознавства, фонетики, наголосу, граматики,

семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії, досліджень про походження мови, взаємозв'язок мови й мислення тощо.

25–95 років від дня народження **Сергія Федоровича Бондарчука** (1920–1994), українського та російського кіноактора, режиссера, сценариста, педагога. Народний артист СРСР (1952). Герой Соціалістичної Праці (1980). Лауреат Сталінської премії

першого ступеня (1952), Ленінської премії (1960), Державної премії СРСР (1984), володар кінопремій «Оскар» і «Золотий глобус». Режисерські роботи: «Доля людини», «Війна і мир», «Ватерлоо», «Вони воювали за Батьківщину», «Борис Годунов» та інші.

26 – Європейський день мов

27 – Воздвиження Чесного і Життєдайного Хреста Господнього

29 – 170 років від дня народження Івана Карповича Карпенка-Карого (Тобілевича) (1845–1907), українського драматурга

Іван Карпович Тобілевич

Справжнє ім'я – **Іван Карпович Тобілевич**. Народився в родині зuboжілого дрібного шляхтича Карпа Адамовича Тобілевича. Навчався в Бобринецькому повітовому училищі, з 1859 р. працював писарчуком станового пристава в містечку Мала Виска, пізніше – канцеляристом міської управи. З 1864 – на службі в повітовому суді.

1883 року в альманасі «Рада» надрукував

оповідання «Новобранець», підписане псевдонімом *Гнат Карий*. За неблагонадійність був звільнений із посади секретаря поліції. Вступив до театральної трупі М. Старицького.

Усього І. Карпенко-Карий написав 18 п'єс:

Бурлака (1883), Безталанна (1884), Бондарівна (1884), Розумний і дурень (1885), Наймичка (1885), Мартин Боруля (1886), Гроші (1889), Сто тисяч (1889), Суета (1903), Житейське море (1904) та інші.

30 – День мучениць Віри, Надії, Любові та їхньої матері Софії. Всеукраїнський день бібліотек

ЖОВТЕНЬ

1 – Міжнародний день музики
– Міжнародний день громадян похилого віку

– День ветерана

3–120 років від дня народження Сергія Олександровича Єсеніна (1895–1925), російського поета

4 – День працівників освіти

– 85 років із дня смерті Олени Пчілки (Ольга Петрівна Косач-Драгоманова) (1849–1930), української письменниці, перекладачки, освітньої діячки, етнографа, фольклористки

5 – Всесвітній день вчителів

8 – День юриста

10 – День художника

14 – Покрова Пресвятої Богородиці

– День українського козацтва

22–145 років від дня народження Івана Олексійовича Буніна (1870–1953), українського та російського письменника, перекладача

– 80 років від дня народження Бориса Ілліча Олійника (1935), українського поета

Борис Ілліч Олійник народився 22 жовтня 1935 року (с.Зачепилівка, Новосанжарського району, Полтавської області). Після закінчення десятилітки в 1953 році вступив на факультет журна-

Борис Ілліч Олійник

лістики Київського Шевченкового держуніверситету, який закінчив у 1958 році. З 1958 року працював у газеті «Молодь України», у журналах «Ранок», «Дніпро», «Вітчизна». Проїшов шлях від простого кореспондента до головного редактора. У 1999 році – Голова Комітету з Державних премій України імені Т.Г. Шевченка в галузі літератури, журналістики і мистецтва при Раді Міністрів України. З 1992 обирався народним депутатом Верховної Ради України 1-го, 2-го, 3-го та 4-го скликань.

Перший вірш опубліковано у 1948 році. Борис Олійник – автор понад 40 книг віршів, есе, статей, які виходили в Україні, у всіх республіках СРСР, перекладалися російською, чеською, словацькою, болгарською, польською, сербською, румунською, італійською та іншими мовами. Лауреат вітчизняних та міжнародних премій, Державної премії України імені Т.Г. Шевченка (1983 р.).

Борис Ілліч Олійник є кавалером орденів князя Ярослава Мудрого V (1995 р.) та IV (1999 р.) ступенів, ордену Миколи Чудотворця (2002 р.), ордену Нестора-Літописця I ступеня (2006 р.). У 2005 році Борису Олійнику присвоєно звання Героя України.

24 – День Організації Об'єднаних Націй

28 – День визволення України від гітлерівських військ

УМИРОТВОРЕННЯ Й УСАМІТНЕННЯ: ЖИВОПИС ОКСАНИ МАЗУР-ПОСВАЛЮК

Оксана Ламонова,
кандидат
мистецтвознавства

Донька двох живописців, Василя Мазура і Людмили Захарової, Оксана Мазур-Посвалюк не могла не стати художником (зазначимо, втім, що навчалася вона – у Київському державному технічному університеті будівництва і архітектури – на архітектора, а наразі викладає в Дитячій Академії мистецтв). Але характерно, що з усіх живописних жанрів вона обрала передусім два – натюрморт і пейзаж, тобто експеримент і медитацію.

Натюрморти Оксани Мазур-Посвалюк сповнені гармонії, пейзажі – тиші. Це завжди – знайдене й збережене умиротворення, а нерідко ще й усамітнення, світ, що потребує зосередження й душевного спокою, трохи сумний, але незмінно прекрасний, і допускаються сюди, крім самої мисткині, хіба що алегоричні музи або уособлення пір року («Мелодія осені», «Яблуневий спас»).

Дуже виразними є навіть назви пейзажів художниці – «Затишний куточок», «Тиха вуличка»... Це справжній Всесвіт, але Всесвіт дуже камерний, знайомий і затишний, куди постійно повертаються, щоб перепочити й одужати від негараздів («На дачі», «В майстерні»). Його частиною стають і натюрморти, на яких – улюблені, сповнені мерехтливої внутрішньої таємниці речі («Натюрморт з керамічними рибами») – або квіти («Квіти», «Осінні квіти», «Фізалиси»),

головне ж – настрої, збережений і відтворений в усій його повноті та невловимості («Осінні настрої»).

Життя в цьому «особистому просторі» є настільки повним і самодостатнім, що подорожі за його межі – і недалеко, і далекі («У Гурзуфі», «Арка», «Весна») – починають сприйматися як сон або мрія, для матеріалізації яких потрібні лише уява та фарби найніжніших відтінків. Адже Оксана Мазур-Посвалюк – прекрасний колорист, і її картини, у залежності від

бажання та задуму, є тепло-золотавими по-осінньому або по-вечірньому – чи прохолодно-перламутрово-блакитними по-весняному або по-ранковому («Вечір», «Ранок», «Озеро», «Весняний вечір»).

Картини Оксани Мазур-Посвалюк – це живописна сповідь душі закритої та стриманої. У щирості, відвертості та певній беззахисності цієї сповіді – безсумнівна чарівність її вишуканого мистецтва.

ТАНЦІ ТА МАНДРИ ІРИНИ ГОДУНОВОЇ

Киянка Ірина Годунова належить до митців, які здатні вбачати красу й диво в звичайному та повсякденному. Саме тому, так би мовити, переміщення у просторі досі не були необхідною або важливою складовою її мистецтва. Але в експозиціях минулого року перед дещо здивованим глядачем промайнули, немов у стрімкому та бурхливому танці, Львів і Санкт-Петербург, Сербія, Греція, Турція, Італія... І, як з'ясувалося, саме «танець» тут – ключове слово.

Необхідна довідка. Про-Ам (професіонал–аматор) – це напрям спортивного бального танцю, в якому один з партнерів – професіонал (тренер), а інший – аматор (учень). Змагання Про-Ам проводяться в усіх країнах світу, найчастіше в курортно-туристичних зонах.

Для нових творів Ірини Годунової, яка захопилася Про-Ам, танець – принципова, ідейна складова. Мандри через танець. Живопис через танець. Але характерно, що власне «танцю» – кружляючих пар, бальних вбрань і фраків – в її роботах немає.

Обрана техніка – олійна пастель – обумовлює складну, несподівану, у чо-

мусь навіть парадоксальну живописну тканину творів – соковиті, фактурні штрихи, пронизливо-яскраві, дещо «неонові» фарби, умовність і декоративність простору, який мерехтить різнокольоровими вогниками, немов кристаль під сонцем... Звичайно, це аж ніяк не зібрання гламурних «туристичних краєвидів». Але це і не колекція витончених почуттів-відчуттів, які, зазвичай, привозять з мандрівок. Це щось інше – емоційніше, різкіше, сильніше.

Насправді тут є все – здивування, медитація, повернення до дорогоцінних спогадів, шана до старовинних пам'яток. Гондоли та палаці Венеції. Вулиці та вулички Львова. Фортеці Сербії. Парки Петергофу. Вічні приморські камені Греції.

Життя через танець.

ХУДОЖНИК ДІККЕНСА

У своєму відомому нарисі «Діккенс» Стефан Цвейг пише: «Дайте його книги двом десяткам художників і замовте їм портрети Копперфілда й Піквіка – малюнки будуть дуже схожі. З незрозумілою подібністю будуть зображені товстий пан у білому жилеті з ласкавими очима за скельцями окулярів і красивий білявий нерішучий хлопчик у поштової кареті, яка прямує в Ярмут».

Так чи інакше, великому англійцю, зазвичай, щастило на талановитих ілюстраторів. Неперевершеним «портретистом» його героїв став Джозеф Клайтон Кларк (Кід). У Росії до Діккенса зверталися такі класики, як Дмитро Мітрохін («Холодний дім»), Володимир Фаворський («Тяжкі часи»), Олексій Кравченко («Цвіркун на запічку»), Володимир Мілашевський («Піквікський клуб»). А для кількох поколінь українських дітей улюбленою книгою стала «Чарівна кісточка», насправді казково проілюстрована Ніною Котел та Ігорем Вишинським.

І все ж таки титул «художник Діккенса» має право носити лише один його ілюстратор – Хэблот Найт Браун (1815–1882), більш відомий під псевдонімом «Фіз».

Усі шанувальники Діккенса знають, що його не просто «популярність» і навіть не просто «велика популярність», а те, про що Честертон сказав: «Такої популярності вже не існує», – розпочалося з ілюстрацій. Діккенс мав написати тексти до малюнків Роберта Сеймура, відомого в той час карикатуриста, який спеціалізувався на негараздах джентельменів-спортсменів. Але сталася дещо загадкова особиста трагедія: Сеймур покінчив життя самогубством. Допомогти йому було вже неможливо, але оповідь розпочалася, і її Діккенс мав врятувати, відшукавши нового художника. Промайнули, не залишивши майже ніяких слідів, кілька творчих тіней (зокрема, до речі, Теккерей – тоді

ще рисувальник, а не літератор), а потім 23-річний «Боз» (перший псевдонім Діккенса) запросив до, кажучи сучасною мовою, «проекту» 20-річного Фіза. Разом вони створили книгу, яка розпочалася тиражем 400 екземплярів і закінчилася тиражем 40 тисяч. Це були «Посмертні записки Піквікського клубу».

Співпраця тривала більше 20 років. «Ніколас Нікльбі», «Крамниця старожитностей», «Мартін Чезлвіт», «Домбі і син», «Девід Копперфілд», «Холодний дім», «Крихітка Дорріт», «Повість про два міста» – все це проілюстрував саме Фіз чи, краще сказати, все це існує в його ілюстраціях. Адже йдеться не лише про персонажів (як головних, так й епізодичних, яким – немає числа!) романів Діккенса, але й про виникаючі в них

Головний редактор

Д. М. ЄСИПЕНКО

Редколегія

В. П. АНДРУЩЕНКО

В. Ф. ВАСИЛАШКО

М. К. ДМИТРЕНКО

А. М. ЄРМОЛЕНКО

Д. М. ЄСИПЕНКО

С. Л. ЙОСИПЕНКО

А. А. КОЗЛОВСЬКИЙ

В. І. КУШЕРЕЦЬ

В. В. ЛЯХ

О. Р. МИХАЙЛЕНКО

Ю. О. ТИХОМИРОВ

Літературний редактор

Л. І. КОЗЛОВСЬКА

Комп'ютерна верстка

Т. В. ЖУР

Реєстраційне свідоцтво KB № 1158

Підписано до друку 08.09.15

Формат 70x108/16

Папір офсетний

Друк офсетний.

6,0 друк. арк.

14,3 ум. фарб. відб.

6,4 облік.-вид. арк.

Зам. № 5

На 1-й сторінці обкладинки –
 центральний корпус Чернівецького
 національного університету
 імені Юрія Федьковича

Український Центр духовної культури

01001, м. Київ,

вул. Софіївська, 10.

Тел./факс (044) 278 39 46.

E-mail: perlina19@mail.ru

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
 справи до державного реєстру видавців,
 виготовників і розповсюджувачів видавничої
 продукції серія ДК № 1262 від 06.03.2003 р.

речі та явища, будинки та вулиці, простір і Всесвіт. Сам художник «був відлюдником, який цурався товариства, і якщо силою обставин був все ж таки змушений з'являтися у світі, то намагався забитися куди-небудь у куток або ховався за портьєрою». Водночас, «характер у нього був поступливий, і він завжди в точності виконував все, про що б його не просив Діккенс» (так пише про Фіза Хескет Пірсон, біограф письменника).

Але через 23 роки Діккенс та його «ідеальний ілюстратор, ім'я якого, починаючи з днів «Піквіка», було нерозривно пов'язане з іменем Діккенса» (це знову Пірсон), які «підходили один до одного, як Гілберт і Салліван» (це вже Честертон, а Гілберт і Салліван – створювачі популярних у ті роки комічних опер, драматург і композитор, відповідно), все ж таки посварилися. Причиною стало скандальне в усіх сенсах цього слова розлучення великого письменника. Правда, обережний Фіз не захищав міссіс Діккенс і навіть не співчував їй (в усякому разі, прилюдно). Але він «тримав нейтралітет», і Діккенс вирішив, що для смертельної образи цього цілком досить. До того ж Фіз погодився співпрацювати з журналом «Раз на тиждень», який конкурував із діккенсівським «Цілим роком»... І наступні романи «Гілберта» ілюстрували вже інші «Саллівани».

Програла в результаті всі. Пізні романи Діккенса – майстерніші та більш зрілі, але їм не вистачає... ілюстрацій Фіза. Фіз пережив свого головного «роботодавця» аж на 12 років, а хто пам'ятає його твори за межами грандіозної графічної «діккенсіани»? А більше за всіх програли читачі – аж до читачів сучасних, тих, хто вперше відкриває «Великі сподівання» чи «Нашого спільного друга»... без Фіза. Тому що «... жоден художник, крім Фіза, не зумів, ілюструючи Діккенса, перебільшити рівно в міру. Жоден художник не дихав атмосферою Діккенсового царства, де клерки – це клерки й у той же час ельфи» (це знов-таки Честертон).

